

**STUDENCKIE
ZESZYTY NAUKOWE
WKOŁO ROSJI**

NR 1(03)/2011

Opiekunowie naukowci:

dr hab. Krystyna Pietrzycka-Bohosiewicz, prof. UJ
dr Aleksander Wawrzyńczak

Redaktorzy naczelni:

Anna Pasiut
Patrycja Drąg

Korekta:

Anna Pasiut

Okładka:

Kamil Polakiewicz

Nakład:

123 egzemplarzy

Skład i druk:

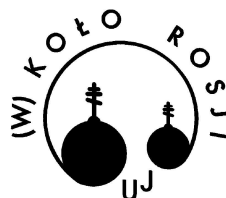
AT Group
ul. Łokietka 48
31-334 Kraków

„Studenckie Zeszyty Naukowe Wkoło Rosji” zostały wydane przy wsparciu finansowym Rady Kół Naukowych UJ

Przedruk całości lub poszczególnych fragmentów za zgodą wydawcy.
ISSN 1898-4444

Adres redakcji:

Koło Naukowe Studentów Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ
(W)Koło Rosji
Al. Mickiewicza 11, 31-120 Kraków
<http://wkolorosji.wordpress.com/>
e-mail: zeszytynaukowe@gmail.com

SPIS TREŚCI

I. Dział kulturoznawczy

ANNA PASIUT, Ветхозаветная Троица 7

ADAM NOWAKOWSKI, Finlandia między Rosją i Szwecją
w latach 1713-1790 13

DYMITR GAFAROWSKI, Białoruś na uchodźstwie.
Refleksja historyczna. Smutny XX wiek 29

II. Dział literaturoznawczy

ОЛЬГА ЛЕТКА-СПЫХАЛА, Тема душевного возрождения
человека в творчестве Ивана Сергеевича Шмелёва
(на основе произведения *Человек из ресторана*) 43

OLGA LETKA-SPYCHAŁA, Rola płaczu w poezji Inny Lisnianskiej
na przykładzie cyklu *На четыре стороны света*
(próba kognitywnej analizy) 51

I. Dział kulturoznawczy

„ВЕТХОЗАВЕТНАЯ ТРОИЦА”

„Икона не изображает Божества. Она указывает на причастие человека к божественной жизни”¹.

Православная Церковь не допускала, чтобы художник писал иконы по своему воображению. Для того, чтобы избежать недорозумений иконописцы пользовались древними иконами или подлинниками, как образцами. Древние иконописцы хорошо знали как выглядели лики святых. Они их писали по памяти или пользовались портретами. Когда лицо было известно святостью своей жизни, его портреты делались после его смерти, задолго до официальной его канонизации.

По традиции, икона также должна соответствовать священным текстам, которые совершенно ясны. Всё, что написано в них надо было передать в образе.

Цель иконы - не в том, чтобы возбудить или усилить в нас то или иное естественное человеческое чувство. Икона трогательна, не чувствительна. Цель её - направить все наши чувства, так же как и ум и всю нашу человеческую природу, к её истинной цели - на путь преображения, очищая нас от всякой экзальтации, которая может быть только нездоровой².

Ветхозаветная Троица воспринимается как явление Пресвятой Троицы у дуба мамвийского. Икону звали также „Пятидесятницей”. Существовал такой праздник как Троичный День, но Византия не знала ни этого праздника, ни Троичных храмов, ни соответствующих икон (первая икона появилась в Константинополе в VI веке). В XVI веке у самого царя Ивана Грозного возникали разные сомнения, касающиеся правильного понимания этого образа. Можно бы сказать, что:

---

¹ Л. А. Успенский, *Богословие иконы православной церкви*, Духовная Академия, Москва 2007, с. 125.

² Там же

Бог Явился Аврааму у дуба мамвийского. Праотец, поднимая глаза, увидел над собой три мужа, побежал им навстречу и поклонился до земли, говоря в единственном числе, обращаясь как бы только к одному из них. Далее в эпизоде с Саррой о Господе говорится в третьем лице единственного числа. Речь снова идёт о мужах, которые оказываются ангелами³.

Как толкуется гостеприимство Авраама в патристике и в византийской гимнографии? Первое мнение - были три ангела. Второе - один из трёх ангелов - Бог, третье - ангелы изображают пресвятую, единосущную Троицу.

Первое мнение выражали на Востоке такие отцы церкви, как святой Иустин Философ, святой Епифаний Кипрский, на Западе Тертуллиан. На Востоке всегда считали, что во все ветхозаветные времена являлся не Бог — Отец, а Его Сын. Второе мнение разделял святой Кирилл Александрийский. Самым главным здесь не было взаимоотношение между Авраамом и его гостями, но взаимоотношение между верующим и тремя таинственными лицами, представляющими Божество⁴.

Нужно признать христологическую типологию в трактовке Гостеприимства Авраама в христианском искусстве. Об этом может существовать одежда среднего ангела в „Троице” Рублёва.

Византийская Церковь никогда не знала Троицы как праздничной иконы Пятидесятницы. Ни в одном богослужебном тексте двухдневного праздника нет ни слова о мамврийском Богоявлении. Этот символизм Троицы пересказали Андрей Рублев и Симон Ушаков.

В иконе нет ни движения, ни действия. Три ангела в молчании сидят на невысоких седалищах. Их головы склонены, а их взгляд устремлён в бесконечность. Каждый из них думает о чём-то. Лики ангелов выражают погружение в свои мысли. Они выступают носителями единого переживания - смирения. Центром является чаша с головой тельца. Чашу рассматривают как символ евхаристии. Руки среднего и левого ангела благословляют чашу. Средний из ангелов - Христос. Склоняет голову налево и тоже благословляет чашу. Он готов принять на себя жертву за человеческие грехы. Левый ангел - Бог - отец. Его лицо выражает глубокую печаль. Правый ангел - утешитель. Это акт величайшего послушания. Сын проявляет готовность на принесение себя в жертву миру. Икона является символом веры, надежды и любви. Не случайно изображенные лица сидят в кругу. Круг почитался как символ неба

³ *Философия русского религиозного искусства XV - XX веков*, Антология, М. К. Гаврюшина, Сокровищница русской религиозно - философской мысли, Москва 1993, с. 45.

⁴ Там же, с. 382 - 383.

и божества. Смотря ближе на икону, замечаем здание, дуб мамвийский и скалу. Эти элементы не уточняют среды, но придают ей вневременности. Дуб мамвийский - дерево жизни и вечности, дом Авраама - символ Христа - Домостроителя, гора - образ восхищения духа. В Троице символизм чисто церковного типа превращается в символ человеческой любви и дружбы.

В иконе поражает одухотворенность ангелов. Ангелы строятся по излюбленному Рублёвым ромбоидальному принципу. Каждый из ангелов погружен в себя. Они не связаны взглядами. Художник нарушил круговой ритм вертикальным положением дома, но этим он внёс гибкость и свободу. Хотя боковые ангелы сидят перед трапезой, а средний позади неё, все фигуры являются в пределах одной зоны. Рублёв не пользуется светотеневой модерировкой. С большим искусством владеет линией. При первом взгляде на икону мы видим грациозные линии и красоту сочетаний нежных цветов. Линии мягки, они чередуются и с прямыми линиями, и с линиями образующими острые углы. Всё это вносит богатство ритмов. В каскаде прямых линий плаща среднего ангела показывает на его правую руку, которая указывает на евхаристическую чашу. Самым замечательным в иконе является её колорит. Таких гармоний цветочных сочетаний нет ни в одной другой древнерусской иконе. Свет в иконе сияет в белых и голубоватых проделах. Есть переходы от тени к свету. Наше внимание привлекает знаменитый рублёвский голубец, который напоминает голубизну неба, молодой лён и первые васильки. Облик иконы - ясный, чистый и гармоничный. Красками выражается согласие трёх ангелов. Свои краски художник подбирал в светлый летний день. Тень почти отсутствует. Голубая краска появляется в гиматии среднего ангела, в хитонах боковых ангелов и на подпапортках крыльев.

Рублёв кладет голубой цвет в оттенках различной силы. Художник создавал Троицу в счастливые моменты вдохновения, которые бывают только у гениев. Икона вызвала бесчисленные подражания. Она была любимой иконой древнерусских иконописцев, но никто из них не сумел в своём творчестве создать что-либо похожее. В иконе Рублева существует живая природа⁵. Это отражение красок природы той поры года, когда зеленеют уже посветлевшие хлеба, когда чувствуется солнечные лучи, которые пронизывают весь мир, играя в ряби безмятежных рек и озёр.

---

⁵ М. А. Ильин, *Загорск*, Издательство Аврора, Ленинград 1971.

Живописное искусство Андрея Рублёва - это выражение его чувств и помыслов. Рублёв основал сюжет своей иконы на библейской легенде, которая рассказывает о том, как к старцу Аврааму явилось трое странников. Они предрекли Аврааму и его супруге Сааре рождение сына, хотя те были уже в преклонном возрасте. Угощая странников под мамврийским дубом, хозяева догадывались, что к ним явилось само божество⁶. Бесспорно в иконах Рублёва было больше иллюстрации, в них всегда подробно передавались все обстоятельства появления ангелов перед Авраамом и Саррой.

В отличие от византийских Троиц, икона Андрея Рублёва носит более умозрительный характер⁷. Представляя библейскую легенду, он хотел показать единство трёх существ, которые символизируют духовное единство мира. Рублёв представил Троицу по-другому. До сих пор и в Византии, и на Руси известны были два рода изображения этой иконы. Согласно старинному взгляду, Аврааму явился Бог в сопровождении двух ангелов. Некоторые художники выражали в иконах Троицы мысль, что все три фигуры являются в равной степени изображениями Христа. Однако в этих Троицах ангелы не представляют духовного единства. В иконе Рублёва не только предметы являются символами, но и композиция и расположение фигур имеет символический смысл.

И Рублев, и Ушаков достигли художественного гения. Написанные ими иконы считались чудотворными. Они сумели пересказать все вкусы своих эпох. Иконопись XV века - это была графика, а московская школа стремилась к объёму, к завоеванию пространства. Ушаков же хотел передать глубинность ликов. При этом он использовал свет, тень и контрастность. Можем также заметить плавные - лёгкие переходы от света к тени, вместо оживления лика световыми пятнами. Его лица славянские, круглые. Лица Рублёва - продолговатые. Ушаков сосредоточился на передаче внутренней красоты больше, чем внешней: круглое лицо, прямой нос, большие глаза и полные губы. У Ушакова уже не встретим худых ликов. Одежда не совсем скрывает контуры тела. Симон учился в западноевропейской школе живописи.

Его „Троица” из Гатчинского дворца, которая повторяет Троицу Рублёва, характеризуется чисто ушаковскими приёмами. Поэтому, можно сказать, что художник является консерватором и следует традиционным

---

⁶ М. Алпатов, *Андрей Рублёв около 1370 - 1430*, с. 98.

⁷ О византийских изображениях Троицы см.: Там же, с. 98 - 99.

формам русской иконописи, используя образцы прошлого. Композиционное единство обеих икон является фактом⁸.

Икона Рублёва воздушна, там цветовые пятна. Смотря на икону, мы в восторге забываем о проблемах. Произведение Ушакова вызывает другое впечатление. В этой иконе наблюдается другая эстетика, но красота так же впечатляюща. Творческую задачу Ушакову помогают выполнить приёмы реалистической живописи. Чтобы икона была торжественной, Ушаков разрабатывает детали посуды, скатерти, украшает всё богатым орнаментом. У Рублёва на столе, покрытом простой белой скатертью, стоит только чаша. Рублёв и Ушаков отразили таким образом эстетику эпохи, в которой жили.

Как отмечает один из исследователей истории иконописи:

Известно, что икона „Троицы” без Авраама и Сары существовала уже перед Рублёвым в византийском искусстве⁹.

Такое представление встречаем на западных воротах собора Богородицы в Суздале, построенных в XIII веке. Однако, все эти композиции не имеют самостоятельного характера. Множество иконописцев подражало Рублёву. К сожалению каждое очередное поколение иконописцев что-то меняло в традиции Рублёва, хотя для всех его икона являлась образцом.

Симон Ушаков рисовал эту икону многократно. Его Троица отличается от Троицы Рублёва многими деталями: реальностью ликов, декоративным фоном, на котором дуб и гора напоминают ландшафт из рая. Икона Ушакова свидетельствует о том, что теологическая мысль, присущая Рублёву, исчезла. Если составить иконы обоих художников, то постоянная эволюция является фактом. Об устарении мысли Рублёва свидетельствуют - растущие число второстепенных деталей, тёмные цвета и уменьшение первоначальной чистоты.

Считается, что иконографический язык согласован с мыслями иконописцев и канонами эпохи. Содержание иконы нельзя пересказать словами. Только молитва может помочь нам понять глубину тайны „Святой Троицы”. Образ Троицы это икона, которая представляет единство, признак данный человечеству, чтобы вылечить его из страданий и заболеваний. Неслучайно святой Сергей Радонежский целую жизнь

---

⁸ См.: <http://www.deccities.com/athens/Pantheon/4783/jmp/45-9-1.html>

⁹ J. Jazykowa, *Świat ikony*, Wydawnictwo księży Marianów, Warszawa 1998, s. 88 - 104, Перевод мой = (А. П).

думал над иконой Троицы. Икону дано России на все времена для её перемены и духовного возрождения. Идея, выраженная Сергием Радонежским, была следующей:

Собор всей твари как грядущий мир вселенной, объемлющий и ангелов, и человеком, и всякое дыхане земное¹⁰.

Сергий основал храм Троицы, его идеалом было объединение всех существ в Боге. Без сомнения, Святая Троица Рублёва выражает самое глубочайшее чувство. Очень долго эту икону не понимали. Потом она стала привлекать внимание своей красотой и яркостью цветов.

В XVII веке, в русских храмах появляется реалистическая живопись. Она следовала западным образцам. В это время уже было известно, что икона - не портрет, а прообраз грядущего храмового человечества. В русской иконе мы видим аскетизм, она вместе с храмом создает одно целое и подчинена его архитектурному замыслу.

Драма иконы - это ответ на вопрос о смысле жизни. Вся русская иконопись - это отклик на скорбь существования. Древняя иконопись отличается от реалистической. Видим человеческие прямолинейные фигуры, голова получается маленькой по сравнению с туловищем, все линии - симметричны. В иконах, где группируются многие святые, замечаем центр и в этом центре в одинаковом количестве и позах стоят фигуры.

Для Святого Сергея храм Святой Троицы выражал мысль о преодолении ненавистного мира. Именно он благословил Дмитрия Донского на брань. Икона Святой Троицы - символ веры, надежды и любви, возвещает к

Библиография

Л. А. Успенский, *Богословие иконы православной церкви*, Духовная Академия, Москва 2007

J. Jazykowa, *Świat ikony*, Wydawnictwo księży Marianów, Warszawa 1998

Кн. Евгений Трубецкой, *Умозрение в красках*, Вопрос о смысле жизни в древнерусской религиозной живописи, издательство Белый город, 2006

М. К. Гаврюшина, *Философия русского религиозного искусства XV - XX веков*, Антология, Сокровищница русской религиозно - философской мысли, Москва 1993

<http://www.deccities.com/athens/Pantheon/4783/jmp/45-9-1.html>

---

¹⁰ Кн. Евгений Трубецкой, *Умозрение в красках*, Вопрос о смысле жизни в древнерусской религиозной живописи, издательство Белый город, 2006, с. 34 -35.

Adam Nowakowski

V rok KRiNS

FINLANDIA MIĘDZY ROSJĄ I SZWECJĄ W LATACH 1713-1790

W relacjach szwedzko-rosyjskich XVIII wiek minął pod znakiem wojen - jednej wielkiej i dwóch pomniejszych. Pierwsza z nich, wojna północna (1700-1721), bezsprzecznie należy do najważniejszych konfliktów na skalę europejską, gdyż to ona dała początek mocarstwowej pozycji Rosji, kładąc zarazem kres potęgze Szwecji, której wpływy zaczęły powoli ograniczać się wyłącznie do Półwyspu Skandynawskiego. Choć wojna ta toczona była w pierwszych dwóch dekadach XVIII wieku, to jednak odcisnęła swe piętno na całym stuleciu stosunków szwedzko-rosyjskich i stanowiła jedną z bezpośrednich przyczyn kolejnych dwóch konfrontacji między oboma krajami, trwających w latach 1741-1743 i 1788-1790. Choć głównymi stronami konfliktu były oczywiście Szwecja i Rosja, nie można jednak zapominać też o Finlandii, wchodzącej wówczas w skład Królestwa Trzech Koron, której w ciągu tego jednego stulecia trzykrotnie przyszło znaleźć się pod rosyjską okupacją.

Celem niniejszego eseju jest przybliżenie Czytelnikowi skomplikowanych relacji panujących między Szwecją i Rosją w latach 1713-1790 - od momentu przeniesienia się działań wojennych bezpośrednio na terytorium Finlandii, aż po zakończenie ostatniej w XVIII wieku wojny rosyjsko-szwedzkiej. W centrum naszej uwagi znajdzie się też Finlandia, dla której okres ten był szczególnie traumatyczny, lecz to właśnie wtedy zrodziły się nastroje niepodległościowe, które w efekcie stały się fundamentem uzyskania autonomii w ramach Imperium Rosyjskiego w 1809 roku.

Dla Finlandii przyłączenie do Szwecji w XIII wieku miało zarówno pozytywne, jak i negatywne strony. Oznaczało ono wprowadzenie na terytoriach fińskich struktur administracyjnych charakterystycznych dla skandynawskiego modelu państwowości, a także umożliwiło bujny rozwój gospodarki. Finowie cierpieli jednak z powodu przymusu uczestniczenia w szwedzkich wojnach, których ta, zwłaszcza począwszy od XVI wieku, toczyła coraz więcej. Niekiedy do wojska brano nawet co drugiego fińskiego mężczyznę, a ci, którzy nie zgi-

nęli w walkach, najczęściej wracali do domu kalecy i niezdolni do pracy¹. Nie jest więc zbiegiem okoliczności, że właśnie pod koniec XVI wieku w Finlandii zaczęły wybuchać pierwsze powstania chłopskie.

W wyniku wojen toczonych w XVI, a zwłaszcza w XVII wieku, Szwecja nieoczekiwanie stała się mocarstwem na skalę europejską, przeżywała swój złoty okres. XVIII wiek przyniósł jednak kolejne porażki i utratę dopiero co zdobytych terytoriów, głównie na rzecz rosnącej w siłę Rosji. Tocząca się w latach 1700-1721 wojna północna zaczęła się od pasma szwedzkich sukcesów, lecz po klęsce pod Poltawą w 1709 roku sytuacja zmieniła się diametralnie. Szwedzi zaczęli się wycofywać i wkrótce wojna dotarła do Finlandii, dla której nastąpiły lata zwane w fińskiej historiografii okresem „wielkiego gniewu” (fin. Isoviha, rus. Великое лихолетье)². Wówczas to wśród Finów wzrosły nastroje zarówno antyrosyjskie, jak i antyszwedzkie, u podłoża czego leżała nikczemność żołnierzy obu walczących stron.

Zgodnie ze szwedzkim prawem, wojsko mogło na potrzeby wojenne rekwirować dobytek lokalnej ludności oraz wymagać odeń danin, egzekwowanie tegoż zapisu wyglądało jednakże bardzo różnie. Żołnierze najczęściej zabierali od poirytowanych chłopów pieniądze, jedzenie, odzież, siano i bydło³. Jeszcze gorsze czasy dla lokalnej ludności nastąpiły po wkroczeniu wojsk rosyjskich w 1713 roku i rozpoczęciu tym samym trwającej osiem lat okupacji. Plądrowanie wsi i miast było na porządku dziennym, nikt nie mógł być pewien swojego losu.

Oburzenie wśród ludności wzbudziła też masowa ucieczka lokalnego duchowieństwa i urzędników w głąb Szwecji. Finlandia została ogołocona z aparatu administracyjnego, co wymusiło na Rosjanach wprowadzenie własnego, którego trzon stanowili Niemcy nadbałtyccy i zwolnieni jeńcy spod Poltawy, którzy przeszli na służbę rosyjską. Wkrótce dorobili się oni jak najgorszej opinii wśród lokalnej ludności. Co więcej, wraz z przywróceniem administracji, Rosjanie zaczęli regularnie pobierać od mieszkańców kontrybucje. Finowie próbowali się ratować ucieczką, dlatego wprowadzono obowiązek paszportowy. Aby otrzymać ten umożliwiający przemieszczanie się między guberniami

¹ См.: Р. Луото, Х. Талвитие, П. Висури, *Русско-шведская война 1808-1809. Финляндия между Швецией и Россией*, Эспоо 2009, с. 11.

² Ponieważ niektóre terminy brzmią różnie w polskiej i rosyjskiej historiografii, dlatego autor niniejszego eseju za cenną uznał inicjatywę podawania ich w dwóch, a niekiedy nawet trzech wersjach językowych, by tym samym ułatwić pracę tym Czytelnikom, którzy na własną rękę zechcą badać temat stosunków rosyjsko-szwedzkich w XVIII wieku.

³ См.: М. Бородкин, *История Финляндии. Время Петра Великого*, Санкт-Петербург 1910, с. 226-227.

dokument, należało uiszczać żądane kwoty. W przypadku gdy wojsko zatrzymywało człowieka podróżującego bez paszportu, podlegał on zesłaniu do Rosji⁴.

Jednym z najbardziej znienawidzonych przez Finów urzędników stał się generał-gubernator Gustaw Otton Douglas. Będąc człowiekiem prymitywnym i niewykształconym, absolutnie nie nadawał się pełnienia wyznaczonej mu funkcji. Jego rządy cechowało wyjątkowe okrucieństwo i brak poszanowania cudzej godności. Jednym ze wzbudzających największą odrazę pomysłów Douglasa było wykopanie spoczywających w katedrze w Åbo szczątków św. Henryka z Uppsali, które następnie miały zostać przetransportowane do Petersburga⁵. Nigdy tam jednak nie dotarły, ale wszelki ślad po nich zaginął. To także inicjatywie Douglasa przypisuje się przeprowadzenie przez Rosjan w 1720 roku poboru wśród ludności fińskiej. Finowie bronili się przed tym wszelkimi sposobami, między innymi ucieczką na pieszo do Szwecji oraz chowaniem się po lasach. Ostatecznie udało się zebrać grupę zaledwie 2 tysięcy rekrutów. Ci wbrew pierwotnym planom nie zostali zaciągnięci na służbę na zamku w Åbo, lecz wysłano ich do guberni Astrachańskiej i Kazańskiej. Aby uniknąć buntu, zawczasu pozbawiono ich broni⁶. Poboru jednak nie zaprzestano. Douglas zaproponował ponadto wysłanie z Finlandii 20 tysięcy ludzi do pomocy przy budowie Petersburga oraz majątków różnych wielmożów⁷.

Wojna, okupacja, emigracja, głód - to wszystko sprawiło, że według przeprowadzonego w 1723 roku spisu ludności, Finlandię zamieszkiwało wówczas około 300 tysięcy ludzi, czyli przynajmniej dwa razy mniej niż przed wojną, choć niektórzy historycy twierdzą, że w rzeczywistości straty ludzkie były nawet większe⁸. Przez kolejne lata Szwecja musiała inwestować olbrzymie sumy pieniędzy w podniesienie Finlandii z ruiny.

W 1718 roku zmarł szwedzki król Karol XII, co położyło kres absolutystycznej formie rządów, a zarazem przypieczętowało koniec mocarstwowej pozycji Szwecji. Sytuacja była katastrofalna: kraj znajdował się na krawędzi bankructwa, prowadził wojnę ze wszystkimi sąsiadami, znajdował się pod częściową okupacją, nałożone zostały wysokie podatki, inflacja wyniszczała gospodarkę, a w walkach poległo już blisko 200 tysięcy ludzi, nie licząc tych, którzy zmarli podczas epidemii i klęsk głodu⁹. W roku 1719 przeprowadzono zatem reformę rządu, która położyła fundament pod szwedzki parlamentaryzm. W jej rezultacie niemal cała władza przeszła w ręce Rady Królestwa (szw. Riksråd) i par-

⁴ Там же, с. 214.

⁵ Там же, с. 215.

⁶ Там же, с. 237-238.

⁷ Zob.: T. Cieślak, *Historia Finlandii*, Wrocław 1983, s. 99.

⁸ См.: М. Бородин, *История Финляндии. Время Петра Великого*, с. 297.

⁹ Zob.: L. Lagerqvist, *Historia Szwecji*, Instytut Szwedzki 2001, s. 87.

lamentu (szw. Riksdag) - okres ten w szwedzkiej historiografii nazywa się Epoką wolności (szw. Frihetstiden). Czas jej trwania datuje się na lata 1718-1772.

W wyniku reform król został między innymi pozbawiony prawa weta, nie mógł prowadzić polityki zagranicznej, decydować o wypowiedzeniu wojny. Dochodziło nawet do tego, że nie musiał on składać podpisu pod najważniejszymi dokumentami, gdyż wystarczało to, iż odpowiedni urzędnik złożył pod nimi królewską pieczęć¹⁰. Z biegiem lat korupcja i kupowanie głosów stały się powszechną praktyką, a co gorsza, coraz częściej dochodziło do ingerencji w wewnętrzne sprawy Szwecji obcych mocarstw z Rosją na czele. Jeszcze w 1726 roku książę Wasilij Dołgoruki, ambasador rosyjski w Szwecji, pisał, że główną siłą napędową Riksdagu są pieniądze, bo wszyscy ze wszystkimi handlują¹¹. Efekty takiego stanu rzeczy Szwedzi mogli z niepokojem obserwować po drugiej stronie Bałtyku - w Rzeczpospolitej.

W 1721 roku zawarto pokój w Nystad kończący wojnę północną, na mocy którego Szwecja utraciła na rzecz Rosji Inflanty, Estonię, Ingrię, część Karelii, okręg wyborski (tzw. „Stara Finlandia”) oraz wyspy Dagö i Ozylię¹². Oczywiście było, że Szwedzi nie pogodzą się z tak ogromnymi stratami i prędzej czy później zapragną rewanżu. W interesie ich sąsiadów, przede wszystkim Rosji i Danii, leżało więc trwale osłabienie Szwecji.

W szwedzkim parlamencie zasiadały dwa stronnictwa: partia kapeluszy (szw. Hattpartiet) i partia czapek (szw. Mösspartiet). Kapelusz był symbolem szlachty. Partia ta dążyła do sojuszu z Francją i rewanżu na Rosji. Czapki (niekiedy nazywano ich także „szlafmycami”¹³) to pogardliwa nazwa nadana stronnictwu przez Kapelusze, ci zarzucali mu bowiem tchórzostwo. Partia starała się unikać konfliktów na arenie międzynarodowej, dążyła do sojuszu z Anglią i Rosją.

W latach trzydziestych do władzy doszła partia kapeluszy, której politycy zaczęli otwarcie podżegać do wojny rewanżowej z Rosją, gdyż wydawało się, że nastął właściwy ku temu moment. Północna granica rosyjska była ogołocona, trwała bowiem wojna z Turcją (1735-1739), początkowo tocząca się w dodatku pod znakiem zwycięstw tureckich. Anglia zaangażowana była w nieustanne konflikty w Ameryce Północnej oraz w wojnę z Hiszpanią (1739-1748). Francja i Turcja natomiast obiecywały Szwecji subsydia pod warunkiem, że ta wypowie wojnę Rosji. Partia kapeluszy wyraziła zgodę, zwłaszcza, że dzięki pewnemu incydentowi, miała teraz także poparcie społeczeństwa. Otóż w 1739 roku

¹⁰ См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы от Юрика до Ленина*, Москва 2010, с. 164.

¹¹ См.: М. Бородин, *История Финляндии. Время Елизаветы Петровны*, Санкт-Петербург 1910, с. 159.

¹² Zob.: A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław 1973, s. 241.

¹³ Zob.: L. Lagerqvist, *Historia Szwecji*, s. 94.

Rosjanie zabili na Śląsku szwedzkiego kuriera dyplomatycznego majora Sinclaira, który przewoził tajne dokumenty dotyczące sojuszu szwedzko-tureckiego. Gdy sprawa wyszła na jaw, przez Szwecję przetoczyła się fala rusofobii¹⁴. Wypowiedzenie wojny było opóźniane tylko dlatego, że ciągle oczekiwano zapewnień o neutralności ze strony Danii i Prus oraz liczone na trudną wewnętrzną lub zewnętrzną sytuację Rosji, czego wkrótce się doczekano¹⁵.

W październiku 1740 roku zmarła caryca Anna Iwanowna, co zapoczątkowało prawdziwy chaos na rosyjskim dworze. Szwedzi oddelegowali do Petersburga swojego wysłannika Erika Mattiasa von Nolckena, aby zbadał, który z kandydatów do tronu gotów jest pójść na największe ustępstwa terytorialne na rzecz Szwecji w zamian za pomoc w wyniesieniu go do władzy. Kandydatów było troje: Ernst Johann von Biron (szara eminencja dworu Anny Iwanowny), Anna Leopoldowna (matka cara-niemowlęcia Iwana VI) i Elżbieta Piotrowna (córka Piotra I). Ostatecznie uwaga Szwedów, a także działających z nimi w sojuszu Francuzów, skoncentrowała się na Elżbiecie¹⁶. Ta wstępnie zgodziła się na ich pomoc, choć żadnych gwarancji nie dała. Następny krok, czyli wypowiedzenie wojny, miał należeć do strony szwedzkiej. Sytuacja była jednak inna niż kilka lat wcześniej. Rosja pokonała Turcję, więc Szwedzi byłiby osamotnieni w tym konflikcie. Mimo tych wątpliwości, Szwecja odmówiła uznania tytułu carskiego Iwana VI, co było pretekstem, by w lipcu 1741 roku wypowiedzieć Rosji wojnę.

Szwedzi byli tak pewni zwycięstwa, że nawet nie przygotowali planu ataku. Co więcej, nie chcąc studzić bojowych nastrojów panujących w społeczeństwie, politycy partii kapeluszy celowo zaniżyli przewidywane koszty tej wojny, dlatego parlament wydzielił na nią stanowczo zbyt małe fundusze, co tragicznie odbiło się na zaopatrzeniu wojska¹⁷. Armia szwedzka liczyła blisko 20 tysięcy, lecz liczba ta ciągle malała za sprawą chorób i dezercji, szczególnie licznej ze strony Finów, którzy niekiedy całymi oddziałami przechodzili na stronę Rosji¹⁸. Nie bez znaczenia był także chaos panujący wśród szwedzkich oficerów, gdyż głównodowodzący wojskami generał Karl Emil Lewenhaupt nie cieszył się autorytetem wśród swoich podwładnych, ci bowiem doskonale wiedzieli, że stanowisko zawdzięcza wyłącznie swoim wpływom politycznym. Jedyna w 1741 roku szwedzka ofensywa zakończyła się klęską w bitwie o Villmanstrand. Wkrótce potem na długie miesiące na froncie zapanowała cisza.

¹⁴ См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 148.

¹⁵ См.: А. Кан, *Швеция и Россия в прошлом и настоящем*, Москва 1999, с. 132.

¹⁶ См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 146.

¹⁷ Там же, с. 149.

¹⁸ См.: М. Бородин, *История Финляндии. Время Елизаветы Петровны*, с. 164.

Wybuch wojny spotkał się z wyjątkowo negatywną reakcją wśród mieszkańców Finlandii, gdyż oczywistym było, że to znów na ich barkach spocznie największy ciężar. Nastroje antyszwedzkie były jeszcze silniejsze niż w czasie poprzedniego konfliktu, co bardzo obrazowo opisuje choćby pastor Tiburtius. Na samym początku wojny jego oddziałowi przyszło spędzić nocleg w Helsinkach, lecz mieszkańcy nie okazali się zbyt gościnnymi. Gdy w końcu udało się znaleźć gospodarza i uprosić go o posilek, choćby odpłatny, ten hojniej niż jedzeniem obsypał ich wyzwiskami. Jak odnotowuje pastor, ich gospodarz w najbardziej plugawych słowach wyrażał się o królu i urzędnikach, którzy wypowiedzieli wojnę. Nie był to zresztą odosobniony przypadek, gdyż wkrótce szwedzcy żołnierze zewsząd spotykali się z niechęcią, czy wręcz wrogością mieszkańców Finlandii. Tiburtius pisze, że wielokrotnie przychodziło im z najwyższym wysiłkiem szukać koni, gdyż wszędzie odmawiano im pomocy, a także relacjonuje incydent, kiedy to paru żołnierzy przywłaszczyło sobie trochę siana pod nocleg, za co omal nie zostali zlinczowani przez chłopów. Uratowała ich tylko osobista interwencja dowódcy pułku i obietnica odplacenia strat¹⁹.

Tymczasem pod koniec listopada Elżbieta Piotrowna dokonała przewrotu pałacowego i została koronowana na carycę. Kazała więc skontaktować się z generałem Lewenhauptem, by zakończył działania wojenne. Ten odpowiedział, że Szwecja uważa wyniesienie Elżbiety na tron za swoją zastugę, dlatego gotowa jest zawrzeć pokój tylko w zamian za ustępstwa terytorialne. Żądania były zupełnie niedorzeczne, co podkreślali nawet szwedzcy doradcy Wrangel i Åkerhielm, a wyglądały one następująco: Karelia, Kexholm, Wyborg, Petersburg, Nöteborg, Kronsztad, Liwonia, Ingria i Estonia²⁰. Elżbieta absolutnie nie mogła się na nie zgodzić, gdyż dobrowolne wyrzeczenie się dziedzictwa swojego ojca osłabiłoby jej i tak niepewną pozycję. Zaoferować mogła co najwyżej reparacje wojenne oraz przywileje dla szwedzkich kupców, lecz dumni politycy partii kapeluszy odrzucili tę propozycję.

W lipcu 1742 roku wojska rosyjskie przeszły zatem do ofensywy i wkrótce zajęły całą Finlandię. Armia szwedzka uciekała w popłochu, zostawiając za sobą lokalnych mieszkańców, co dla nich oznaczało kolejne cierpienia. Warto wspomnieć, że w trakcie tego konfliktu po raz pierwszy poruszono kwestię oderwania Finlandii od Szwecji. Caryca Elżbieta I ogłosiła manifest, w którym proponowała Finom niepodległość (pod rosyjską egidą) w zamian za złożenie przez nich broni i wycofanie się z wojny. Tak naprawdę był to gest czysto propagandowy, gdyż nigdy więcej do tego pomysłu nie wrócono, nawet kiedy

¹⁹ Цит. за: М. Бородин, *История Финляндии. Время Елизаветы Петровны*, с. 161-162.

²⁰ См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 150.

wojska rosyjskie zajęły całą Finlandię²¹. Manifest nie spotkał się z większą reakcją Finów, wzbudził co najwyżej zaniepokojenie.

W 1743 roku zawarto pokój w Åbo. Rosjanie nie zgodzili się na zachowanie statusu quo, Szwedzi musieli więc zaakceptować dalsze przesunięcie swoich granic na północ kosztem Finlandii. Wojna lat 1741-1743 doskonale pokazuje jak straszne konsekwencje przynosi nadmierna ingerencja polityków w działania wojenne. Nie bez powodu w szwedzkiej historiografii konflikt ten nazywa się „wojną kapeluszy” (szw. Hattarnas krig), Finowie natomiast określają te lata jako okres „małego gniewu” (fin. Pikkuviha, rus. Малое лихолетье).

Doskonale podsumował ten konflikt wybitny przedrewolucyjny historyk rosyjski generał Michaił Borodkin, nazywając go wzorcowym przykładem tego, jak nie należy wojen prowadzić. „Nie zebrawszy wojska, Szwedzi wypowiedzieli wojnę; nie pokonawszy nieprzyjaciela, wystosowali swoje żądania, które chcieli przedstawić na rozmowach pokojowych; w żadnym stopniu nie pomógł Elżbiecie I w wyniesieniu jej na tron, domagali się wynagrodzenia za swoje usługi”²². Warto też powtórzyć starą mądrość: pycha kroczy przed upadkiem. Szwedzcy politycy byli tak pewni zwycięstwa, że nawet nie próbowali go do siebie przybliżyć. Nie zdumiewa więc fakt, że partia kapeluszy wkrótce utraciła władzę, a w samej Szwecji rosnęło w siłę stronnictwo, stawiające sobie za cel restaurację monarchii absolutnej.

Przez kolejne lata w Szwecji rządziła partia czapek, lokująca swoje sympatie w Anglii i Rosji. Cieniem na tej współpracy kładły się jednak dosyć skromne subsydia ze strony Anglii, a także coraz częstsze interwencje rosyjskie w sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej, co nie było dobrą wróżbą dla samej Szwecji, w której panował podobny ustrój. W 1769 roku do władzy powróciły Kapelusze. Politycy tej partii nadal byli frankofilami, lecz dawne nastroje rewanżowe odeszły w niepamięć. Popierali oni koncepcję „wschodniej bramy” francuskiego ministra spraw zagranicznych Étienne-François de Choiseula, próbującego stworzyć sojuszniczy blok składający się z Turcji, Polski i Szwecji²³.

W 1771 roku na szwedzkim tronie zasiadł Gustaw III - człowiek ambitny i niezwykle zdolny, którego idolem był wybitny władca Gustaw Adolf. Młody król był zdecydowany przywrócić dawną formę rządów, co w obliczu rosnącego zagrożenia wydawało się być jedynym ratunkiem dla Szwecji. Mógł on liczyć na poparcie Kapeluszy, lecz brakowało mu siły militarnej oraz pieniędzy, które były w rękach parlamentu. Królowi udało się uzyskać pomoc finansową od Francji, dzięki czemu w sierpniu 1772 roku dokonał on przewrotu pałaco-

---

²¹ См.: Р. Луото, Х. Талвитие, П. Висури, *Русско-шведская война 1808-1809 ...*, с. 14.

²² См.: М. Бородкин, *История Финляндии. Время Елизаветы Петровны*, с. XIII-XIV.

²³ См.: А. Кан, *Швеция и Россия...*, с. 142.

wego. Gustaw pokazał doskonale wyczucie czasu, gdyż żaden z krajów wrogich Szwecji nie był w stanie zareagować na jego działania. Anglia była zajęta wojną w Afryce Północnej, Dania odbudowywała własne rządy po nieoficjalnej regencji Johanna Struenseego²⁴, Rosja zaś była politycznie zaangażowana w sprawy polskie, gdyż dwa tygodnie wcześniej dokonała wraz z Austrią i Prusami I rozbioru Rzeczypospolitej, a równocześnie toczyła wojnę z Turcją²⁵. Niebezpieczeństwo było jednak realne. W 1773 roku umowa dotycząca duńsko-rosyjskiego sojuszu została wzbogacona o aneks, przewidujący zbrojną interwencję w Szwecji w wypadku zagrożenia jej ustroju parlamentarnego, co stało się już faktem. Gustaw zaczął więc odbudowywać armię, wznosić fortece (zakończono wówczas trwającą od 1748 roku budowę potężnego Sveaborga, zwanego „Północnym Gibraltarem”)²⁶, a także robił wszystko, by zyskać sobie przychyłność swej kuzynki, carycy Katarzyny II, która nadal była zaangażowana w sprawy rosyjskie, gdyż rozmowy pokojowe z Turcją się przeciągały, a na domiar złego w 1774 roku wybuchło w Rosji powstanie Pugaczowa.

Gustaw i Katarzyna często korespondowali ze sobą, planowali nawet oficjalne spotkanie, lecz doradcy odradzili je królowi, gdyż mogło się to spotkać się z nieprzychylną reakcją Francji. Mimo to w 1777 roku Gustaw incognito udał się do Petersburga. Spędził tam miesiąc, dużo przez ten czas zwiedzał, między innymi Carskie Sioło, Peterhof i twierdzę Pietropawłowską²⁷. Szwedzki król zachwyił się rosyjską carycą, co jeszcze bardziej poprawiło ich wzajemne stosunki. Wiszące nad Szwecją niebezpieczeństwo zostało czasowo oddalone.

W latach osiemdziesiątych rosnąć w siłę zaczęła opozycja wobec króla, dążąca do restauracji dawnego ustroju, nawet za cenę interwencji obcych mocarstw²⁸. Opozycja rozkwitała także w samej Finlandii. Tamtejsze elity były coraz mniej zadowolone ze szwedzkiego panowania i związanych z nim nieustających wojen wyniszczających ich kraj. W tym momencie trzeba zapoznać Czytelnika z sylwetką wybitnego męża stanu, którego śmiało można nazwać jednym z ojców finlandzkiej autonomii: Göranem Magnusem Sprengtportenem. Budził on kontrowersje tak za życia, jak i po śmierci. Do dziś Szwedzi uważają go przede wszystkim za zdrajcę. Podobny stosunek mieli do Sprengtportena też sami Finowie, aż do drugiej połowy XIX wieku, kiedy to wybitny

²⁴ Niemiecki psychiatra, który został nadwornym konsyliarzem chorego na schizofrenię króla Christiana VII i wykorzystał to stanowisko do przejęcia realnej władzy nad Danią. W kwietniu 1772 roku Struensee został stracony.

²⁵ См.: А. Кан, *Швеция и Россия...*, с. 144.

²⁶ Profesor Matti Klinge dostrzega także symboliczny aspekt budowy Sveaborga, wznoszenie fortecy w Finlandii znaczyło bowiem tyle, że Szwecja ostatecznie została zepchnięta na wschodzie do defensywy. - Zob.: M. Klinge, *Fińska tradycja. Eseje o strukturach i tożsamości Północy*, Wrocław 2006, s. 14.

²⁷ См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 165.

²⁸ См.: А. Кан, *Швеция и Россия...*, с. 147.

fennoman²⁹ Yrjö Koskinen dał mu swoje „odpuszczenie grzechów” i zaliczył go w poczet wielkich działaczy niepodległościowych³⁰.

Göran Magnus Sprengtporten urodził się w 1740 roku w rodzinie o tradycjach wojskowych, szczytując się uczestnictwem w licznych wojnach. Jako nastolatek został wysłany do Sztokholmu do szkoły kadetów. W czasie wojny siedmioletniej (1756-1763) dwukrotnie był ranny, dostał się do pruskiej niewoli. Wykazał się niezwykłą odwagą, dlatego wrócił do kraju w stopniu kapitana, owiany sławą bohatera. W 1770 roku otrzymał awans na majora i zaczął służbę w tawastehuskim pułku dragonów, którym dowodził jego przyrodni brat Jacob. W 1772 roku Sprengtporten miał odegrać ważną rolę w przewrocie pałacowym Gustawa III, lecz Finowie spóźnili się i król przeprowadził operację samodzielną. W ramach nagrody Sprengtporten został awansowany do stopnia podpułkownika, następnie pułkownika, oraz otrzymał dowództwo pułku po swoim przyrodnim bracie, który podał się do dymisji.

W 1774 roku Sprengtporten został dowódcą pułku sawońskiego. Zreformował go za własne pieniądze oraz opracował taktykę walk z uwzględnieniem terenu i warunków klimatycznych, z której Finowie korzystali jeszcze w XX wieku w czasie wojny zimowej (1939-1940). Sprengtporten przyczynił się też do narodzin fińskiej kadry oficerskiej, zakładając pierwsze szkoły kadeckie. W 1778 roku udał się w podróż poznawczą po Europie, chcąc obserwować prusko-austriackie działania wojenne (tzw. wojna o sukcesję bawarską, trwająca w latach 1778-1779) i ewentualnie zaciągnąć się do armii pruskiej. Sprengtporten spotkał się ze znakomitym przyjęciem w Rosji i w Polsce, bardzo mile spędzał czas na przeróżnych rozrywkach, lecz w efekcie wojna zakończyła się, zanim dotarł do Prus.

Sprengtporten pojechał więc do Francji, gdzie popadł w ogromne problemy finansowe z powodu swojego zamiłowania do hazardu. Postanowił udać się do Ameryki Północnej i walczyć w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych, lecz do tego potrzebne było wstawiennictwo Gustawa III, z którym do tej pory zdążył już popaść w konflikt. Mimo to w luksusowym kurorcie w belgijskim Spa doszło między nimi do spotkania. Przebiegało ono w niemiłej atmosferze, lecz ostatecznie król obiecał swojemu niepokornemu pułkownikowi wstawiennictwo. Plan nie doszedł jednak do skutku z przyczyn biurokratycznych, gdyż szwedzki ambasador Gustaw Filip Creutz prowadził rozmowy z francuskim ministrem spraw morskich, podczas gdy poborem zajmował się minister wojny. Sprengtporten czuł się poniżony, próbował ubiegać się o kolejną audiencję

---

²⁹ Konserwatywny ruch fennomański stawiał sobie za cel rozwój fińskiej tożsamości narodowej, promował m.in. kształcenie dzieci w języku fińskim, wychowywanie ich w duchu luteriańskiej moralności, a także działał na rzecz wprowadzenia języka fińskiego do urzędów.

³⁰ См.: Р. Луото, Х. Талвитие, П. Висури, *Русско-шведская война 1808-1809 ...*, с. 24.

u króla, lecz ten mu jej odmówił. Zaczął więc w duchu oskarżać Gustawa o zdradę³¹.

Sprengtporten wrócił zatem do Finlandii, by zacząć wszystko od nowa. W czasie swojej podróży po Europie zafascynował się ideami liberalnymi, które teraz postanowił wprowadzić w życie. Mimo to, kiedy wybuchła wojna w Holandii, znów zwrócił się do Gustawa III z prośbą o pieniądze i poparcie dla swojego wyjazdu. Król nieoczekiwanie zgodził się, lecz wojna zakończyła się nim Sprengtporten zdążył wykazać się swoimi zdolnościami. Będąc w Holandii, przekazał rosyjskiemu ambasadorowi szczegółowe plany utworzenia republiki finlandzkiej. Trafiły one zarówno do rąk Katarzyny II, jak i - za pośrednictwem szpiegów - Gustawa III, który kazał swoim agentom pilnować od teraz niepokornego pułkownika.

W 1785 roku Sprengtporten wziął udział w sesji szwedzkiego parlamentu, w czasie której otwarcie przystąpił do opozycji wobec króla. Przekazał ponadto rosyjskiemu ambasadorowi notę, w której pisał o planowaniu przez siebie wzniesienia w Finlandii powstania i szczegółowo wyliczał czego oczekuje w tej sytuacji od Rosji, przy czym były to żądania zupełnie nierealne, jak choćby udzielenie pomocy wojskowej i politycznej w czasie walk oraz wsparcia ekonomicznego po ich zakończeniu. Rosjanie odmówili poparcia tego projektu, lecz zaproponowali Sprengtportenowi przejście na swoją służbę. Ten nie byłby jednak sobą, gdyby nie spróbował podbić i tak niezwykle wysokiej stawki. Napisał więc list do Gustawa III z prośbą o mianowanie go głównodowodzącym armii finlandzkiej (sic!), w zamian za co miał pozostać na szwedzkiej służbie. Król nie zaszczycił go jednak odpowiedzią. Sprengtporten wraz z rodziną wyjechał zatem do Rosji, gdzie został awansowany do stopnia generała i otrzymał dworek na Białorusi³².

Mimo swego egocentryzmu i chorobliwej ambicji, wybór między Szwecją i Rosją nie był dla Sprengtportena wcale łatwy, nadal ciążyła mu bowiem przysięga wierności złożona Gustawowi III. Choć próbował przekonać samego siebie, że król wcześniej go zdradził, to jednak pamiętał doskonale, iż u progu swojej kariery sam wziął udział w spisku, który zapewnił Gustawowi władzę absolutną. Warto jednak zaznaczyć, że przejście Sprengtportena na służbę rosyjską samo w sobie nie było niczym wyjątkowym, gdyż w XVIII wieku oficerowie i arystokraci uważali siebie za kosmopolitów, którzy mogą służyć dowolnemu władcy w zależności od swojej woli³³.

---

³¹ Там же, с. 21.

³² Там же, с. 23.

³³ Там же, с. 24.

Tymczasem Gustaw III zdawał sobie sprawę z tego, że aby umocnić swoją pozycję w Szwecji, potrzebne są mu sukcesy na arenie międzynarodowej. Takim spektakularnym osiągnięciem byłoby odbicie spod władzy Danii Norwegii. W związku z tym w 1783 roku Gustaw spotkał się z Katarzyną we Fredrikshamnie i zaproponował carycy Finlandię w zamian za pomoc w walce o Norwegię, lecz spotkał się z odmową. Ten targ wyraźnie pokazuje, że Szwedzi nie byli w stanie, bądź nie chcieli bronić swoich wschodnich terytoriów, tudzież mieli po prostu inne priorytety³⁴. Urażony odmową Gustaw nie uzyskał też pomocy od Francji, zaczął zatem próbować tworzyć inne koalicje, tym razem przeciwko Rosji, między innymi z Danią, potem Turcją i Polską, a koniec końców nawet z Anglią, Prusami i Holandią³⁵. Ostatecznie król musiał zadowolić się finansowym co najwyżej wsparciem obiecany przez Francję i Turcję.

Gustaw chciał wykorzystać to, że Rosja była zaangażowana w konflikt z Turcją i nie miała na północy skoncentrowanych silnych wojsk. Jego plan zakładał opanowanie Zatoki Fińskiej, wysadzenie desantu pod Oranienbaumem (obecnie Łomonosow) i podjęcie marszu sił desantowych na stolicę Rosji. Równocześnie fińska armia lądowa miała maszerować brzegiem północnym w kierunku Petersburga³⁶.

Aby jednak wypowiedzieć wojnę, Gustaw ciągle potrzebował zgody parlamentu, więc na rozkaz samego króla przebrany za kozaków oddział zaatakował szwedzki posterunek graniczny³⁷. W ten oto sposób w czerwcu 1788 roku wybuchła wojna z Rosją, oficjalnie mająca status obronnej. Szwecja żądała zwrotu ziem fińskich przyznanych Rosji w traktatach pokojowych z 1721 i 1743 roku, a także zakończenia wojny z Turcją i zwrócenia jej Krymu (sic!). Sekretarz Katarzyny II Aleksandr Chrapowicki odnotował w swoich nieocenionych pamiętnikach, że caryca była wściekła na swojego kuzyna, nazywała go szaleńcem, porównywała do Don Kichota i Pugaczowa, a szwedzkie żądania określiła jako bezczelne³⁸.

Armia szwedzka dowodzona była o wiele lepiej, niż w czasie wojny lat 1741-1743, lecz mimo to zabrakło jej sił, by zadać Rosjanom decydujący cios, ci zaś byli ciągle związani na południu, więc również nie mogli przejść do wielkiej ofensywy. Rozegrana w lipcu 1788 roku bitwa morska pod Hoglandem nie została co prawda rozstrzygnięta pod względem taktycznym, lecz niezaprzeczalny sukces operacyjny odnieśli Rosjanie, gdyż uniemożliwili Szwedom

³⁴ Там же, с. 13.

³⁵ См.: А. Кан, *Швеция и Россия...*, с. 147.

³⁶ Zob.: J. Gozdawa-Gołębiowski, *Wojny morskie 1775-1851*, Warszawa 2001, s. 155.

³⁷ Warto w tym miejscu przypomnieć, że w podobny sposób sprowokowany został wybuch zarówno II wojny światowej, jak i fińsko-sowieckiej wojny zimowej.

³⁸ Цит. за: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 168.

dokonanie desantu i tym samym błyskawiczne zakończenie tej wojny³⁹. Warto w tym miejscu dodać, że czynny udział w walkach brał znany już Czytelnikowi generał Göran Magnus Sprengtporten, który na potrzeby tego konfliktu opracował plan rosyjskich działań wojennych w Finlandii⁴⁰.

Jedną z przyczyn szwedzkiej słabości było niskie morale oficerów, ci bowiem doskonale wiedzieli o oszustwie, które doprowadziło do wybuchu wojny, czyniąc ją tym samym nielegalną. Nie przebiegała ona zgodnie z optymistycznym planem, a oczywistym było, że król nie przyzna się do porażki, lecz zrzuci całą winę na kadrę oficerską. W takich warunkach zawiązany został spisek. Grupa wyższych oficerów wystosowała list do carycy z prośbą o pokój i ewentualne rozważenie zwrotu „Starej Finlandii”. List dostarczył do Petersburga znany ze swoich narodowych poglądów Georg Jägerhorn⁴¹. Rosjanie byli zakłopotani, nie mogli bowiem poważnie traktować jako partnera w negocjacjach oficera w stopniu zaledwie majora, nie wiedzieli też jak poważne siły on reprezentuje, a na domiar złego Jägerhorn żądał oderwania Finlandii od Szwecji, o czym w piśmie oficerów nie było ani słowa⁴². Niezwłocznie wezwany został do Petersburga Sprengtporten, uważany natenczas za najlepszego znawcę tematu. Korzystając z okazji, generał przedstawił Katarzynie wizję niepodległej Finlandii pod zwierzchnictwem Rosji, a ta ją zaakceptowała. Następnie zapewnił Jägerhorna o przychylności carycy i wręczył mu jej pismo, nie zawierające jednak żadnych konkretów. Spiskowcy byli oszołomieni odpowiedzią Katarzyny, gdyż nie chcieli oderwania Finlandii od Szwecji, dlatego schowali list.

Tymczasem Gustaw III dowiedział się o misji Jägerhorna i zażądał od oficerów ponownej przysięgi na wierność, w odpowiedzi na co w Anjala utworzony został Związek Wojskowy. Zbuntowani oficerowie wystosowali do króla podpisane przez 113 osób pismo z prośbą o zawarcie pokoju z Rosją, nie zawierające jednak ani słowa o zwołaniu sejmu, czy niepodległości Finlandii. Tymczasem Dania pod naciskiem Rosji wypowiedziała wojnę Szwecji, dzięki czemu, paradoksalnie, Gustaw znów zyskał przewagę. Spiskowcy byli zdezorientowani i przestraszeni wizją zagrożenia z zachodu. Król kategorycznie odrzucił ich postulaty, po czym udał się do Sztokholmu, wcześniej jednak dyktując oficerom treść prośby o przebaczenie, pod którą mieli podpisać wszyscy ci, którzy pragnęli pozostać przy życiu. Wracając do stolicy, Gustaw zatrzymywał się po

³⁹ Zob.: J. Gozdawa-Gotębiowski, *Wojny morskie...*, s. 157.

⁴⁰ См.: Р. Луото, Х. Талвитие, П. Висури, *Русско-шведская война 1808-1809 ...*, с. 36.

⁴¹ Там же, с. 30.

⁴² Там же, с. 31.

wsiach i wygłaszał płomienne przemówienia, w których zagrzewał chłopów do walki, a zarazem buntował ich przeciwko zdradzieckiej szlachcie⁴³.

Równocześnie głównodowodzący armią w Finlandii książę Karol Sudermański (późniejszy król Karol XIII) prowadził rozmowy pokojowe z Rosją, którą reprezentował Sprengtporten, szły one jednak opornie, gdyż Katarzyna II nie wyraziła zgody na utrzymanie statusu quo. Co więcej, żądała zwołania parlamentu i powrotu Szwecji do dawnej formy rządów. Do głównodowodzącego wojskami rosyjskimi generała Walentyna Musina-Puszkina wystosowano wręcz instrukcję, wedle której miał naciskać na Szwedów tak długo, aż zwołają parlament⁴⁴. Sprengtporten był wielce niepokieszony, bo chciał poruszyć też wątek niepodległości Finlandii, lecz nie otrzymał na to przyzwolenia carycy. Co gorsza, choć miał okazję spotkać się osobiście z oficerami-konfederatami, to jednak ci, przestraszeni zagrożeniem ze strony Danii, nie chcieli nawet słyszeć o oderwaniu Finlandii od Szwecji. Dążyli tylko pokoju z Rosją.

Wkrótce król surowo ukarał buntowników, dając przy okazji upust swojemu zamiętaniu do teatru. Wydano wiele wyroków śmierci, lecz tak naprawdę był to starannie wyreżyserowany spektakl, gdyż tuż przed egzekucją wszyscy skazani zostali niewinni. Wyrok wykonano jedynie na pułkowniku Johanie Henriku Hästesko i tylko dlatego, że kategorycznie odmówił poproszenia króla o łaskę⁴⁵. Pozostali przywódcy konfederacji, Karl Henrik Klick i Gustaw Ladau, ratowali się ucieczką do Rosji. Podobnie uczynił też Jägerhorn, który do ostatniej chwili próbował wzniecić w Finlandii powstanie przeciw królowi. Gustaw III ostatecznie zwołał parlament, lecz obrócił to w swój wielki sukces, gdyż udało mu się wymusić nań przekazanie sobie niemal absolutnej władzy, a także podburzy społeczeństwo przeciwko szlachcie, będącej wobec króla w opozycji.

W lipcu 1789 roku zawarty został pokój z Danią, Gustaw wrócił więc na front rosyjski i zaryzykował letnią kampanię. W sierpniu rozegrana została pierwsza bitwa morska na wodach Svensskundu (szw. slaget vid Svensskund, ros. первое Роченсальмское сражение), która jednak zakończyła się porażką Szwedów. Tymczasem rozmowy pokojowe nie postępowały, bo Gustawowi zależało na wywalczeniu korzystniejszych warunków. Osiągnął swój cel, gdyż w lipcu 1790 roku stoczono drugą bitwę na wodach Svensskundu, przez mary-

⁴³ См.: А. Кан, *Швеция и Россия...*, с. 149.

⁴⁴ См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 170.

⁴⁵ August Ramsay w swoich wspomnieniach opisał przebieg egzekucji w sposób następujący: „Kiedy dokonana się kaźń nad panem moim [Hästesko - A.N.] i owinąwszy w prześcieradło ostrożnie położyliśmy go w trumnie, na szafot prowadzono już pułkowników von Ottera, von Kothena i af Enehielma. Wtem przez tłum przemknął jeździec, herold na cały głos odczytał akt łaski i zgromadzeni wokół ludzie wesele krzyknęli hurra!” - цит. за: Р. Луото, Х. Талвитие, П. Висури, *Русско-шведская война 1808-1809 ...*, с. 34.

nistów nazywaną największym starciem kiedykolwiek rozegranym na Morzu Bałtyckim. Zakończyła się ona prawdziwym pogromem rosyjskiej floty. Zatopione zostały 53 jednostki, a ponadto w ręce szwedzkie wpadły kolejne 34, poległo zaś około 3000 ludzi, a do niewoli dostało się 7000. W porównaniu z rosyjskimi, straty szwedzkie były znikome - 4 jednostki i około 300 marynarzy⁴⁶.

Już w początku sierpnia 1790 roku podpisano traktat pokojowy, na mocy którego zachowane zostały przedwojenne granice, a Rosja oficjalnie uznała nową formę rządów w Szwecji - pod tym względem wojna lat 1788-1790 była sukcesem Gustawa III, gdyż choć kraj znów został osłabiony, to jednak jego niepodległości nic już nie zagrażało. Warto podkreślić znaczenie tego faktu przypominając, że zaledwie pięć lat później, w rezultacie III rozbioru, znajdująca się w podobnej sytuacji Rzeczpospolita zniknęła z map Europy.

Wkrótce po wojnie rozczarowany biernością Zachodu Gustaw III zaczął znów dążyć do zbliżenia z Katarzyną II, planował nawet ożenek swojego syna Gustawa z ulubioną wnuczką carycy Aleksandrą, który jednak nie doszedł do skutku⁴⁷. Szwedzkiemu królowi marzyła się też wspólna wojna z Rosją przeciwko republikańskiej Francji, lecz nie doczekał się tego - w marcu 1792 roku zginął z ręki zamachowca.

Życie nie układało się także po myśli Görana Magnusa Sprengtportena. Caryca była na niego wściekła, gdyż ostatecznie musiał się przyznać do tego, że nastroje niepodległościowe w Finlandii wcale nie były tak silne, jak to jej przedstawiał. Popadł w nietaskę, udał się zatem w podróż po Europie Zachodniej. Od razu dodajmy jednak, że Sprengtporten doczekał się realizacji swojego marzenia, przy swoim czynnym zresztą współudziale, acz przyszło mu na to czekać blisko dwadzieścia lat. W 1809 roku Finlandia stała się prowincją rosyjską, cieszącą się swoją autonomią i licznymi przywilejami, a sam Sprengtporten uzyskał od cara Aleksandra I tytuł hrabiowski. Został też mianowany pierwszym generał-gubernatorem Finlandii, choć faktem jest, że nawet to stanowisko nie zaspokoilo w pełni jego przerośniętej ambicji, gdyż w swoich planach widział siebie raczej w roli prezydenta lub wicekróla Finlandii⁴⁸.

Rosja i Szwecja weszły w wiek XVIII jako śmiertelni wrogowie, by zakończyć go jako sojusznicy. Oba kraje uległy przez ten czas znacznym przeobrażeniom. Rosja okrzepła w roli mocarstwa i wchodziła w okres swojej największej potęgi, podczas gdy Szwecja ostatecznie porzuciła ambicje o byciu potęgą na skalę europejską. Szwedzko-rosyjski sojusz wkrótce uległ zerwaniu

⁴⁶ Zob.: J. Gozdawa-Golebiowski, *Wojny morskie...*, s. 180.

⁴⁷ Katarzyna II zażądała, by jej wnuczka nie musiała po ślubie zmieniać wyznania na luteranizm, na co nie chciał się zgodzić jej przyszły mąż. - См.: Г. Коваленко, *Русские и шведы...*, с. 171.

⁴⁸ См.: Р. Луото, Х. Талвитие, П. Висури, *Русско-шведская война 1808-1809 ...*, с. 146.

w wyniku wojen napoleońskich, gdyż w 1807 roku, po serii klęsk w walkach z Napoleonem, Rosja zmuszona została do przejścia na stronę Francji, co zaś potem doprowadziło do ostatniej wojny rosyjsko-szwedzkiej, toczonej w latach 1808-1809. Gdy jednak ucichła wojenna zawierucha, między oboma krajami zapanował pokój, który trwa już przeszło dwa stulecia.

Bibliografia:

Бородкин М., *История Финляндии. Время Елизаветы Петровны*, Санкт-Петербург 1910.

Бородкин М., *История Финляндии. Время Петра Великого*, Санкт-Петербург 1910.

Кан А., *Швеция и Россия в прошлом и настоящем*, Москва 1999.

Коваленко Г., *Русские и шведы от Рюрика до Ленина*, Москва 2010.

Луото Р., Талвитие Х., Висури П., *Русско-шведская война 1808-1809. Финляндия между Швецией и Россией*, Эспоо 2009.

Cieślak T., *Historia Finlandii*, Wrocław 1983.

Gozdawa-Gołębiowski J., *Wojny morskie 1775-1851*, Warszawa 2001.

Kersten A., *Historia Szwecji*, Wrocław 1973.

Klinge M., *Fińska tradycja. Eseje o strukturach i tożsamości Północy*, Wrocław 2006.

Lagerqvist L., *Historia Szwecji*, Instytut Szwedzki 2001.

BIALORUŚ NA UCHODŹSTWIE REFLEKSJA HISTORYCZNA. SMUTNY XX WIEK.

Zjawisko uchodźstwa¹ znane jest ludzkości od najdawniejszych czasów, ale szczególne jego natężenie nastąpiło w XX wieku. Światowa historia ubiegłego stulecia zna wiele tragicznych wydarzeń, które były przyczyną ucieczki ogromnych rzesz ludzi, często nawet całych narodów, przed prześladowaniami wszędzie tam, gdzie wybuchały konflikty. Niestety, problem ten nie ominął także terytoriów białoruskich. Już na początku XX wieku możemy zaobserwować falę masowego uchodźstwa, kiedy to w latach 1915-1916 ponad milion (według różnych danych od 1,3 do 2 mln)² prawosławnych Białorusinów pochodzących z zachodnich terenów Imperium Rosyjskiego (głównie z pięciu zachodnich guberni: grodzieńskiej, wileńskiej, mińskiej, mohylewskiej, witebskiej) zdecydowało się opuścić swoje domy w związku z przybliżającą się linią frontu oraz obawą przed przemocą ze strony wojska niemieckiego nad ludnością prawosławną. Wiązało się to z działaniami propagandowymi ze strony władz Imperium Rosyjskiego, które straszyły Białorusinów nienawiścią Niemców wobec prawosławia. Uchodźcy zostali przesiedleni do różnych regionów Rosji, głównie jednak do jej części centralnej i południowej. Z perspektywy współczesnego rozumienia danego problemu zaliczamy tą grupę uciekinierów do kategorii „uchodźców wewnętrznych” (tzw. *internally displaced person*), gdyż przymieszczenia odbywały się w obrębie jednego państwa. W tamtych czasach jeszcze nie było dokumentów międzynarodowych dotyczących ochrony uchodźców, ich prawa zaś regulowały zazwyczaj dokumenty regionalne państwa przyjmującego. W przypadku uchodźców białoruskich była to *Ustawa o zabezpieczeniu potrzeb uchodźców* z 30 sierpnia 1915 roku, na mocy której

---

¹ W niniejszym artykule, który głównie odnosi się do zagadnień związanych z ubieganiem się o nadanie statusu uchodźcy w rozumieniu Konwencji Genewskiej, dotyczącej statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołu Nowojorskiego z 1967 r., będą zamiennie używane pojęcia „status uchodźcy” i „azyl”, gdyż wynika to ze specyfiki tych dokumentów, w których termin „asylum” oznacza status uchodźcy, a pojęciem „asylum-seeker” określa się osobę ubiegającą się o status uchodźcy.

² B. Diemjaniuk, *Bieżeńcy*, Łomża 2005, s. 90.

podlegali oni bezpośrednio Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Rosji³, w praktyce jednak sprawy uchodźców przeszły pod nadzór wojska rosyjskiego. Sprawami pomocy uchodźcom zajmowały się zarówno organizacje rządowe, jak i pozarządowe, na przykład organizacje tworzone przez poszczególne narodowości: Polaków, Białorusinów, Żydów, Litwinów. Do 1916 roku utworzonych zostało ponad tysiąc instytucji udzielających pomocy uchodźcom⁴. Powrót uchodźców białoruskich do swoich domów stał się możliwy w 1918 roku po rosyjsko-niemieckim traktacie zawartym w Brześciu, chociaż znaczna część (około 66%) przybyła na swoje rodzinne ziemie dopiero w 1921 roku po traktacie ryskim podpisanym przez Polskę i Rosję⁵.

Rewolucja październikowa oraz następująca po niej wojna domowa na terytorium byłego Imperium Rosyjskiego zapoczątkowały okres terroru, mordów, zsyłek do obozów koncentracyjnych, a także rządy tajnej policji politycznej. Wydarzenia te wywołały nową falę masowego uchodźstwa. Tym razem uchodźcy zostali zmuszeni do poszukiwania schronienia poza granicami własnego państwa, gdyż narażeni byli na przemoc ze strony nowej władzy radzieckiej. Według różnych danych, tuż po rewolucji Rosję opuściło od 1 do 1,5 milionów osób⁶. Uchodźcy rosyjscy tego okresu byli bardzo zróżnicowani pod względem etnicznym, religijnym i społecznym, należeli do nich między innymi Białorusini. Trudno jest jednak wskazać liczbę osób pochodzenia białoruskiego wśród innych porewolucyjnych uchodźców rosyjskich, gdyż wszyscy mieli dokumenty Imperium Rosyjskiego. Od tego momentu problem uchodźstwa staje się przedmiotem szczególnego i systematycznego zainteresowania ze strony całej społeczności międzynarodowej.

Jeszcze jedna fala uchodźstwa białoruskiego jest związana z powołaniem do życia 25 marca 1918 roku Białoruskiej Republiki Narodowej ukształtowanej na terenach leżących na zachód od linii Prużany - Dwińsk, które na mocy traktatu pokojowego zawartego w Brześciu w 1918 roku znalazły się pod okupacją niemiecką. Białoruska Republika Narodowa istniała niecały rok i została zlikwidowana 5 stycznia 1919 roku wraz z wkroczeniem do Mińska Armii Czerwonej. W wyniku tych wydarzeń Rząd i formacje wojskowe Białoruskiej Republiki Narodowej znalazły się na uchodźstwie. Wyjechać z kraju musiało również kierownictwo partii białoruskich eserów oraz przedstawiciele innych organizacji narodowych. W taki sposób zrodziło się białoruskie uchodźstwo polityczne,

³ *Собрание узаконений и распоряжений Правительства Российской империи*, 1915, отдел 1, № 242, ст. 1842.

⁴ B. Diemjaniuk, ..., s. 30.

⁵ Ibidem, s. 90.

⁶ A. Potyrała, *Współczesne Uchodźstwo. Próby rozwiązania międzynarodowego problemu*, Poznań 2005, s. 19.

które liczyło około dziesięć tysięcy osób⁷. Uchodźcy białoruscy tego okresu szukali schronienia przede wszystkim w krajach Europy Zachodniej, a także w Stanach Zjednoczonych. Najwięcej uchodźców pochodzenia białoruskiego przebywało w Czechosłowacji, Francji, Niemczech, na Litwie oraz Łotwie. Głównym ośrodkiem białoruskiej opozycyjnej działalności politycznej oraz myśli narodowej w pierwszej połowie lat dwudziestych była Praga, w której przez jakiś czas znajdował się Rząd BRL i jej Rada. W drugiej połowie lat dwudziestych takim centrum stał się Berlin, trochę później Paryż, a tuż przed rozpoczęciem II wojny światowej ponownie Praga i Berlin. Spora liczba uciekinierów wyjechała do Ameryki Łacińskiej, większość z nich osiedliła się w Argentynie.

Druga wojna światowa zrodziła największą falę masowego politycznego uchodźstwa białoruskiego. Znaczna część osób domagających się niepodległości Białorusi patrzyła na Hitlera jako sojusznika i zbawiciela, a na okupację Białorusi przez Niemcy jako atrakcyjną szansę realizacji swoich celów. Po okupacji Białorusi zaczęły się procesy związane z odbudową narodowego państwa białoruskiego. W tym okresie powstał doradczy organ administracji białoruskiej na okupowanym terytorium - Białoruska Rada Centralna, a także zostały ukształtowane oddziały białoruskiej obrony krajowej i stworzony związek młodzieży białoruskiej. Po nastąpieniu przełomu w wojnie i zajęciu terytorium Białorusi przez Armię Czerwoną wszystkie białoruskie organizacje stworzone w czasie okupacji i kolaborujące z koalicją niemiecką musiały uciekać na Zachód. Na uchodźstwie znaleźli się również przedstawiciele białoruskiej autokefalicznej cerkwi prawosławnej. Była to największa białoruska emigracja polityczna, która liczyła kilkaset tysięcy osób⁸.

Z uwagi na to, iż obywatele Związku Radzieckiego nie posiadali prawa do wyjazdu za granicę, uchodźstwo z Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w okresie powojennym było raczej wyjątkiem i nosiło wyłącznie charakter indywidualny.

Od 24 sierpnia 1991 roku zaczął się nowy okres w dziejach państwa białoruskiego. Wówczas to Białoruś po latach niewoli wreszcie wywalczyła wymarzoną niepodległość. W dniu 19 września 1991 roku przyjęto nową nazwę państwa - Republika Białoruś oraz nowe symbole państwowe nawiązujące do tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego - biało-czerwono-białą flagę i herb Pogoń. Ówczesny rząd, na którego czele stał Przewodniczący Rady Najwyższej Republiki Białoruś Stanisław Szuszkiewicz, zaczął odrodzenie białoruskiego państwa

---

⁷ В. Снапковскій, *Белорусская эмиграция*, [w:] *Мир, Прогресс, Права Человека*, (=Публикации Музея и общественного центра имени Андрея Сахарова, выпуск 2), ред. Д. Фурман, Москва 1998.

⁸ Ibidem.

narodowego poprzez intensywną białorutynizację wszystkich sfer życia społeczeństwa i państwa, opartą przede wszystkim na wskrzeszeniu języka i kultury ojczystej. Jednak odrodzenie to skończyło się wraz z objęciem władzy przez Aleksandra Łukaszenkę w 1994 roku, który od początku swego urzędowania dążył do reorganizacji systemu władzy tak, by wzmocnić swoją pozycję. Rozpoczął się proces odsunięcia oponentów od władzy i budowa państwa autorytarnego. W nowym kraju nie było miejsca dla demokracji, wielopartyjności, niezawisłości sądów, wolności słowa i druku oraz poszanowania praw człowieka. Każde odchylenie się od dyktowanej przez władzę polityki było bezwzględnie tłumione. Rozpoczął się okres prześladowań, aresztów, a nawet zaginięć osób nie zgadzających się z oficjalną polityką. W wyniku tych wydarzeń zrodziła się nowa fala uchodźstwa białoruskiego, która trwa do dnia dzisiejszego.

Współczesna fala uchodźstwa białoruskiego.

Po upadku ZSRR rozpoczęła się olbrzymia emigracja z całego terytorium postradzieckiego, głównie w kierunku zachodnim. Zjawisko to nie ominęło również Białorusi. Spora liczba osób pochodzenia białoruskiego wyjeżdżała do rozwiniętych krajów Europy i Ameryki Północnej w celu znalezienia lepszych warunków życia, natomiast wnioski o udzielenie azylu politycznego były dużą rzadkością. Zgodnie ze danymi statystycznymi Urzędu Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców w 1994 roku w różnych krajach świata zamieszkuje tylko 37 osób⁹ pochodzenia białoruskiego posiadających status uchodźcy lub znajdujących się w sytuacji alternatywnej¹⁰. Jednocześnie w tym samym roku 305 Białorusinów zwróciło się z prośbą o nadanie owego statusu w krajach uprzemysłowionych¹¹. Liczba złożonych przez Białorusinów wniosków o udzielenie statusu uchodźcy jest zróżnicowana każdego roku i zależy w pewnym stopniu od wydarzeń politycznych w ich kraju ojczystym. W latach 1995 i 1996 możemy zaobserwować nieznaczny wzrost liczby wniosków o udzielenie statusu uchodźcy złożonych przez osoby pochodzenia białoruskiego - odpowiednio 305 i 487 wniosków¹². Od 1997 roku liczba takich wniosków co roku wzrasta. Jest to bezpośrednio związane z rozpoczęciem przez władze aktywnej kampanii skierowanej przeciwko opozycji mającej na celu zwalczanie i likwidację oponentów politycznych poprzez rozmaite działania,

⁹ 2003 UNHCR *Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Belarus, Table D.1. Refugee population, end of year - main countries of asylum, [w:] <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/statistics/opendoc.pdf>.

¹⁰ Osoby, którym nadano status humanitarny oraz które uzyskały zgodę na pobyt tolerowany bądź inną formę zezwolenia na pobyt.

¹¹ Ibidem, Table D.2. Asylum applicants during the year - main asylum countries.

¹² Ibidem.

począwszy od nałożenia grzywien, pozbawienia możliwości wykonywania pracy zarobkowej czy kształcenia, a skończywszy na bezpodstawnych zatrzymaniach, aresztowaniach, a nawet zaginięciach osób o skrajnych poglądach politycznych. Centralnym wydarzeniem na Białorusi w 2001 roku były wybory prezydenckie, które to ustaliły podstawowe tendencje naruszeń praw człowieka, zarówno w tym roku jak i w kolejnych latach. Praktycznie wszystkie masowe akcje opozycyjnych sił demokratycznych zostały zakazane i większość odbyła się bez uzyskania wymaganego pozwolenia. Rząd wykorzystał te działania jako pretekst do rozpoczęcia stosowania surowej polityki represji, w wyniku czego miały miejsce liczne przypadki łamania praw człowieka na Białorusi. Taki stan rzeczy stał się bezpośrednią przyczyną wzrostu liczby wyjazdów za granicę osób prześladowanych, w celu uzyskania ochrony. W 2001 roku odnotowano około 3 tysiące takich wyjazdów, a w 2002 roku - nieco ponad 3,6 tysiąca. Najwięcej wniosków o udzielenie ochrony przypada na rok 2003, wtedy 3665 osób pochodzenia białoruskiego wystąpiło o azyl polityczny w różnych krajach świata (zob. *Figure 1*). W kolejnych latach obserwujemy zmniejszenie liczby takich wniosków, w 2004 roku o nadanie statusu uchodźcy wystąpiło 2683 osoby pochodzenia białoruskiego, w 2005 roku - 2311 osób¹³, w 2006 roku - 2197 osób¹⁴, a w 2007 - 1599 osób¹⁵.

W 2006 roku odbyły się kolejne wybory prezydenckie na Białorusi, którym towarzyszyły liczne przypadki łamania praw człowieka oraz fałszerstwa wyborcze, podczas których władze jeszcze bardziej zaostrzyły i tak surowe represje wobec opozycji demokratycznej, co miało niewątpliwie duży wpływ na ilość pozytywnie rozpatrzonych wniosków o nadanie statusu uchodźcy oraz udzielenie ochrony. Do 2004 roku procent osób, którym nadano status uchodźcy w rozumieniu Konwencji Genewskiej i Protokołu Nowojorskiego bądź status humanitarny (*recognition rate* lub *percentage recognized*) wahał się w przedziale 10-13%¹⁶ ogólnej liczby rozpatrzonych wniosków obywateli Białorusi o azyl. W 2006 roku, z uwagi na wyżej opisane wydarzenia, liczba ta wzrosła do 30,3%¹⁷.

---

¹³ 2005 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Belarus, Table D.2. Asylum applicants during the year - main asylum countries, [w:] <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/464183670.pdf>.

¹⁴ 2006 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 8, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2006.

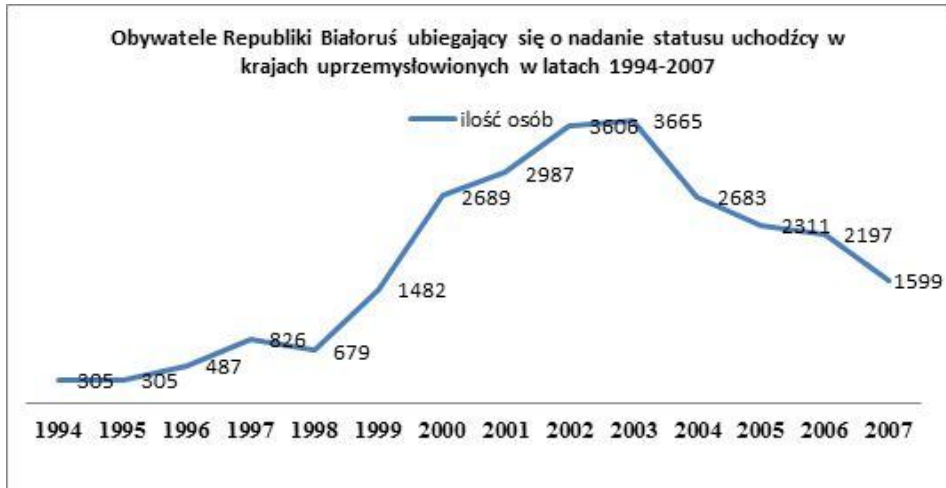
¹⁵ 2007 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 11, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2007.

¹⁶ Basis of Claims and Background Information on Asylum-Seekers and Refugees from the Republic of Belarus, United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva 2004, s. 5.

¹⁷ 2006 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 8, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2006.

Tendencja ta zachowała się w następnym roku, a procent uzyskanych statusów uchodźcy przez osoby pochodzenia białoruskiego wyniósł 28,5%¹⁸ (zob. Table 1).

Figure 1

Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych UNHCR: 1. 2003 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Belarus, [w:] <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/statistics/opendoc.pdf>; 2. 2005 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Belarus, [w:] <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/464183670.pdf>; 3. 2006 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 8, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2006; 4. 2007 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 11, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2007;

W 2006 roku odbyły się kolejne wybory prezydenckie na Białorusi, którym towarzyszyły liczne przypadki łamania praw człowieka oraz fakszermstwa wyborcze, podczas których władze jeszcze bardziej zaostrzyły i tak surowe represje wobec opozycji demokratycznej, co miało niewątpliwie duży wpływ na ilość pozytywnie rozpatrzonych wniosków o nadanie statusu uchodźcy oraz udzielenie ochrony. Do 2004 roku procent osób, którym nadano status uchodźcy w rozumieniu Konwencji Genewskiej i Protokołu Nowojorskiego bądź status humanitarny (*recognition rate* lub *percentage recognized*) wahał się w przedziale 10-13%¹⁹ ogólnej liczby rozpatrzonych wniosków obywateli Białorusi o azyl.

¹⁸ 2007 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 11, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2007.

¹⁹ Basis of Claims and Background Information on Asylum-Seekers and Refugees from the Republic of Belarus, United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva 2004, s. 5.

W 2006 roku, z uwagi na wyżej opisane wydarzenia, liczba ta wzrosła do 30,3%²⁰. Tendencja ta zachowała się w następnym roku, a procent uzyskanych statusów uchodźcy przez osoby pochodzenia białoruskiego wyniósł 28,5%²¹ (zob. Table 1).

Table 1

Liczba osób pochodzenia białoruskiego, których wnioski o udzielenie azylu zostały rozpatrzone pozytywnie w krajach uprzemysłowionych w latach 2002-2007

Rok	Liczba osób, w stosunku do których zostały wydane decyzje pozytywne	Liczba osób, którym nadano status uchodźcy w rozumieniu Konwencji Genewskiej	Liczba osób, którym nadano status humanitarny
2002	299	252	47
2003	295	250	45
2004	451	402	49
2005	477	430	47
2006	504	459	45
2007	472	318	154
Razem	2498	2111	387

* Średni procent osób, którym w latach 2002-2007 nadano status uchodźcy oraz status humanitarny od ogólnej liczby rozpatrzonych wniosków (decyzje pozytywne i negatywne) z wyjątkiem spraw odrzuconych z powodów formalnych oraz zamkniętych z powodu śmierci lub zaginięcia osoby ubiegającej się o azyl.

Opracowanie własne na podstawie: *Basis of Claims and Background Information on Asylum-Seekers and Refugees from the Republic of Belarus*, United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva 2004 oraz danych statystycznych UNHCR: 1. *2004 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Statistical Annex, III.2 Applications and refugee status determination by origin, 2004; 2. *2005 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Statistical Annex, III.2 Applications and refugee status determination by origin, 2005; 3. *2006 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Statistical Annex, Table 8, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2006; 4. *2007 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Statistical Annex, Table 11, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2007;

Stany Zjednoczone oraz kraje Europy Zachodniej posiadają długą tradycję przyjmowania obywateli innych krajów, zmuszonych opuścić swą ojczyznę z powodu prześladowań politycznych, religijnych, narodowościowych lub rasowych. Kraje te odgrywają wielką rolę w dziejach współczesnej białoruskiej emigracji wymuszonej, gdyż większość Białorusinów poszukuje schronienia na

²⁰ 2006 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 8, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2006.

²¹ 2007 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex, Table 11, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2007.

terytorium tych właśnie państw. W Stanach Zjednoczonych znajduje się największa populacja białoruskich uchodźców oraz osób znajdujących w sytuacji alternatywnej. Pod koniec 2005 roku ich liczba wynosiła 4240²². Według danych UNHCR na koniec 2005 roku w Niemczech znajdowała się druga pod względem wielkości populacja uchodźców białoruskich, która wynosiła 3218 osób²³. We Francji przebywało w tym okresie 304 uchodźców z Białorusi, w Kanadzie - 199, w Republice Czeskiej - 171 uchodźców²⁴ (zob. *Table 2*). Ogólna liczba uchodźców oraz osób znajdujących się w podobnej sytuacji pod koniec 2005 roku wynosiła 8857 osób, a pod koniec 2006 roku wzrosła do 9371 osób²⁵. Najwięcej wniosków o udzielenie statusu uchodźcy złożonych przez osoby pochodzenia białoruskiego w skali rocznej było odnotowano w Szwecji w 2003 roku, kiedy to o azyl wystąpiło 901 osób²⁶. W 2006 roku największą liczbę osób pochodzących z Białorusi, poszukujących azylu przyjęły następujące kraje: Szwecja, Stany Zjednoczone, Czechy, Austria, Francja oraz Niemcy. W roku 2007 do takich krajów zaliczano Szwecję, Stany Zjednoczone oraz Czechy (zob. *Table 3*).

Table 2
Uchodźcy z Białorusi: główne państwa azylu koniec 2005 roku

Państwo azylu	Liczba uchodźców białoruskich
USA	4240
Niemcy	3218
Francja	304
Kanada	199
Czechy	171
Inne państwa	725
Razem	8857

Opracowanie własne na podstawie: *2005 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Belarus, Table D.1. Refugee population, end of year - main countries of asylum, [w:] <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/464183670.pdf>

²² *2005 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Belarus, Table D.1. Refugee population, end of year - main countries of asylum, [w:] <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/464183670.pdf>.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ *2005 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Belarus, Table D.2. Asylum applicants during the year - main asylum countries, [w:] <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/464183670.pdf>.

Table 3

Liczba osób pochodzenia białoruskiego, które złożyły wniosek o nadanie statusu uchodźcy w 2006 i 2007 roku (najliczniej reprezentowane państwa azylu)

Państwo azylu	Liczba osób, które złożyły wniosek w 2006r.	Liczba osób, które złożyły wniosek w 2007r.
Szwecja	432	365
USA	286	206
Czechy	174	130
Austria	172	-
Francja	140	-
Niemcy	119	-

Opracowanie własne na podstawie: 2006 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Table 9

W rozumieniu Konwencji Genewskiej dotyczącej statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołu Nowojorskiego z 1967 r. uchodźcą jest „osoba, która na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami kraju, którego jest obywatelem i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony swego państwa (definicja uchodźcy obejmuje także bezpaństwowców)”²⁷. Wnioski o udzielenie statusu uchodźcy złożone przez osoby pochodzenia białoruskiego można podzielić na następujące kategorie²⁸: 1. wnioski dziennikarzy, pracowników mediów oraz obrońców praw człowieka na Białorusi, którzy w sposób otwarty krytykują władzę państwową; 2. wnioski osób będących politycznymi oponentami władzy, zwłaszcza ci, którzy posiadają znaczne środki finansowe oraz są postrzegani przez władze Białorusi jako szczególne zagrożenie; 3. wnioski osób należących do mniejszości religijnych; 4. wnioski dezertersów, a także osób, które uchylają się od obowiązku wojskowego. Ostatnia kategoria osób powstała w wyniku niedoskonałości ustawodawstwa białoruskiego. Przyjęta 24 listopada 1996 roku Konstytucja Republiki Białoruś przewiduje możliwość odbycia zastępczej służby cywilnej. Zgodnie z artykułem 57 Konstytucji, podstawę i warunek zwolnienia osoby od służby wojskowej lub jej zamianę na cywilną służbę zastępczą określa ustawodawstwo. Jednak dotychczas odpo-

²⁷ A. Potyrała, ..., s. 78.

²⁸ *Basis of Claims and Background Information on Asylum-Seekers and Refugees from the Republic of Belarus*, United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva 2004, s. 5.

wiednia ustawa nie została przyjęta. Wynika z tego, iż konstytucja w tej sprawie odwołuje się do ustawy, która po prostu nie istnieje. Wprowadzenie alternatywnej służby w Białorusi jest kluczem w rozwiązaniu problemu wielu białoruskich uchodźców, którzy opuszczają swój kraj w obawie przed pozbawieniem wolności i prześladowaniem ze strony władzy w związku z odmową służby wojskowej, której nie mogą lub nie chcą odbyć ze względu na swe przekonania religijne bądź etyczne.

Omawiając problem białoruskiego uchodźstwa, należy również powiedzieć o emigrantach ekonomicznych, którzy wykorzystując współczesną sytuację polityczną w Republice Białoruś bezpodstawnie ubiegają się o status uchodźcy. Dotyczy to zarówno obywateli białoruskich jak i osób pochodzących z innych krajów postradzieckich, które podają się za Białorusinów. Znaczna liczba osób wnioskująca o przyznanie statusu uchodźcy nie spełnia wymogów Konwencji Genewskiej, na co wskazuje liczba odrzucanych co roku wniosków²⁹. Często osoby ubiegające się o azyl nie posiadają dokumentów tożsamości, zwłaszcza wtedy, gdy wyjazdy odbywają się spontanicznie. Fakt ten w pełni wykorzystują emigranci ekonomiczni, świadomie niszcząc swe dokumenty, uniemożliwiając tym samym readmisję oraz ustalenie prawdziwego kraju pochodzenia.

Współczesne uchodźstwo białoruskie jest rezultatem bezwzględnego nadużycia władzy. Od tego stwierdzenia należy rozpocząć poszukiwanie trwałego rozwiązania danego problemu. Dotychczasowe działania na rzecz rozwiązania kwestii białoruskiego uchodźstwa skierowane były przede wszystkim na walkę ze skutkami, a nie przyczynami tego zjawiska. Wszystkie działania należy więc skoncentrować na wyeliminowaniu korzeni, które ten problem powodują. Wynika z tego, iż głównym celem jest poprawa warunków politycznych, ekonomicznych i społecznych na Białorusi. Jest to możliwe poprzez zastosowania wobec Białorusi rozmaitych środków. Do najbardziej rozpowszechnionych zaliczamy między innymi: nasilenie informacji na temat przestrzegania praw człowieka w Białorusi; interweniowanie na rzecz praw człowieka w ramach konferencji i organizacji międzynarodowych; wspieranie organizacji występujących w obronie praw człowieka; popieranie organizacji i ruchów demokratycznych; publiczne potępienie rządu za politykę represyjną. Środki te rzecz jasna należy traktować jako rozwiązanie częściowe. I chociaż ich skutki widoczne będą dopiero w dłuższej perspektywie, są one jednak najbardziej sensowne i skuteczne.

---

²⁹ Na przykład w 2007 roku około 50 % wniosków o nadanie statusu uchodźcy złożonych przez osoby pochodzenia białoruskiego zostało odrzucono. Zob. *2007 UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR, Statistical Annex, Table 11, Asylum applications and refugee status determination by origin, 2007.

Bibliografia:

B. Diemjaniuk, *Bieżeńcy*, Łomża 2005.

Собрание узаконений и распоряжений Правительства Российской империи, 1915 г.

A. Potyrała, *Współczesne Uchodźstwo. Próby rozwiązania międzynarodowego problemu*, Poznań 2005.

В. Снапковский, *Белорусская эмиграция*, [w:] *Мир, Прогресс, Права Человека*, (=Публикации Музея и общественного центра имени Андрея Сахарова, выпуск 2), ред. Д. Фурман, Москва 1998.

Basis of Claims and Background Information on Asylum-Seekers and Refugees from the Republic of Belarus, United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva 2004.

UNHCR Statistical Yearbook, Trends in Displacement, Protection and Solutions, UNHCR, Statistical Annex (2003-2007).

II. Dział literaturoznawczy

Ольга Летка-Спыхала

Ольштын

ТЕМА ДУШЕВНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ ИВАНА СЕРГЕЕВИЧА ШМЕЛЁВА (НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ *ЧЕЛОВЕК ИЗ РЕСТОРАНА*).

Человек есть центр и цель своей жизни... развитие своей личности, реализация внутреннего потенциала есть высшая цель, которая просто не может меняться или зависеть от других якобы высших целей.

Эрих Фромм

Иван Сергеевич Шмелёв принадлежит к числу выдающихся русских писателей, которые большую часть своей жизни пережили в эмиграции. Шмелёв родился в 1873 г. в Москве в семье купца. Огромное влияние на формирование личности писателя оказала прежде всего патриархальная семья, которой члены всю жизнь следовали принципам православия, соблюдали правила христианской веры. Главным, и очень важным источником глубокой искренней религиозности и веры в Бога, отразившихся во многих произведениях Шмелёва, была традиция. В книге *О тьме и просветлении* И. А. Ильина можно прочитать, что „предки Шмелёва принадлежали к московским старообрядческим кругам и славились как знатоки веры”¹. Кроме семьи существенное место в жизни писателя занимала отечественная литература в лице таких классиков как А. С. Пушкин, Ф. М. Достоевский. И. А. Ильин в упомянутой уже книге *О тьме и просветлении* дал следующую характеристику автора *Лета Господня*:

Иван Сергеевич Шмелев - бытописатель, русского национального акта. Своим художественным чутьем, своим как бы *медиумическим видением* он знает, чем строилась Россия и как она вышла на дорогу духовного величия

---

¹ Цит. по: И. А. Ильин, *О тьме и просветлении. Книга художественной критики*, Мюнхен 1953, с. 136.

и государственно-культурного великодержавия; он знает, откуда она извлекала воды своей жизни, чем она крепила свою волю и свое терпение, и как она превозмогала свои беды и опасности².

Шмелёв дебютировал в 1895 г. произведением *У мельницы*, затем в 1897 г. появилась его книга путевых очерков *На скалах Валаама*. Писатель был связан с „Книгоиздательством писателей в Москве”. Константин Бальмонт, с которым Шмелёв встретился в Капбретоне, с которым сотрудничал, а позже вёл многолетнюю переписку следующими словами определил творчество прозаика:

Шмелёв на мой взгляд самый ценный писатель из всех нынешних живущих за границей или там, в этом Чертовом болоте. Там впрочем, почти никого и нет. А из зарубежных он один воистину горит неугасаемым огнем жертвенности и воссоздания, в образах, истинной Руси...³.

Вершиной творческих достижений Шмелёва - автора многочисленных произведений (*Неупиваемая чаша*, *Богомолье*, *Небесные пути*), оказался, принесший ему славу, роман *Человек из ресторана*, написанный в 1911 году с целью „выявить слугу человеческого, который по своей специфической деятельности как бы в фокусе представляет всю массу слуг на разных путях жизни” (И. С. Шмелёв).

Анализ душевного состояния главного героя произведения И. С. Шмелёва *Человек из ресторана*, его личности, поведения необходимо провести на двух уровнях - на работе, где показано отношение Скороходова к гостям ресторана, а также в семье, которая была для героя своеобразным пристанищем. Такое подробное рассмотрение проблемы человеческой индивидуальности приблизит потенциальному читателю все истоки происходящих в главном герое процессов и нравственных перемен.

Следует обратить внимание на отличительный композиционный элемент произведения - использование Шмелёвым формы сказа, в котором повествование ведётся от имени главного героя Якова Скороходова - официанта, работающего, по его словам, в одном из „первоклассных ресторанов”. Олег Михайлов - исследователь литературы первой волны русской эмиграции, считал, что „главным, новаторским

---

² Там же, с. 136.

³ Цит. по: К. М. Азадовский, Г. М. Бонард-Левин, *Встреча: Константин Бальмонт и Иван Шмелев: Письма К. Д. Бальмонта И. С. Шмелеву. Вступительная статья и публикация К. М. Азадовского и Г. М. Бонгард-Левина*, „Наше Наследие”, 2002, № 61.

в повести *Человек из ресторана* было то, что Шмелёв сумел полностью перевоплотиться в своего героя, увидеть мир глазами другого человека”⁴. Созданный Шмелёвым образ бедного официанта позволяет поместить его персонаж в группе таких героев как Самсон Вырин, Макар Девушкин; группе, которая существует в литературе под названием „маленькие” или „бедные люди”.

В *Человеке из ресторана* подробно, детально описывается драматическая переполненная заботами, страданиями, тосками, жизнь Якова Скороходова. Герой-„маленький человек”, ежедневно осознаёт своё тяжелое положение, которое является итогом низкой позиции в социальной иерархии. Произведение, насыщенное горькими размышлениями, напоминает грустную исповедь человека, многократно жалующегося на свою судьбу. В одном из своих характерных монологов-раздумий Скороходов сравнивает жизнь с рестораном заявляя: „И вся то жизнь моя как услужение на чужих пирах. И вся то жизнь как один ресторан”⁵. Концептуальную метафору ЖИЗНЬ - ЭТО РЕСТОРАН необходимо рассмотреть в тесной связи с представляемой судьбой главного героя. Стоит подчеркнуть функции, которые выполняет ресторан будучи местом встреч разных людей и своеобразным центром происходящих событий. С одной стороны работа в ресторане позволяла Скороходову предоставить его семье материальные средства к жизни, но с другой стороны была источником несчастья, потому, что напоминала о его позиции в обществе. Профессия официанта разоблачила пороки (отсутствие моральности, ложь, душевный разлад) среды (среда богатых людей), с которой он постоянно сталкивается на работе. Как сам сказал:

Ведь у нас не трактир, а для образованных людей... А если с умом вникнуть, так у нас вся жизнь проходит в глазах, жизнь очень разнообразная. Иной раз со всеми поторхами развертывается человек, и видно, что у него там за потроха, под крахмальными сорочками... сколько людей всяких приходит, которые можно сказать, должны учить и направлять нас дураков... И какой пример!⁶.

Скороходов часто описывает взаимосвязи существующие в обществе людей богатых и образованных, подчёркивает контраст между зажиточными гостями ресторана и бедным персоналом.

---

⁴ Цит. по: О. Михайлов, *Об Иване Шмелёве (1873-1950)*, <http://www.klassika.ru/read.html?proza/shmelev/about.txt&page=2>, 15. 09. 2010.

⁵ И. С. Шмелёв, *Человек из ресторана*, Москва 2007, с. 30.

⁶ Там же, с. 145.

Скороходов является героем, который отличается необыкновенной наблюдательностью и проницательностью. Следует отметить, что большую часть произведения занимают не диалоги а внутренние монологи, в которых герой даёт своё представление о мире: „И сам ведь я понимаю, какая наша должность и что ты есть. Даже и не глядят на лицо, а в промежутки стола и ног”⁷. Его горькие и досадные мнения на тему профессии официанта свидетельствуют об отсутствии сознания собственного достоинства, и тем самым вызывают глубокое сочувствие. Чувство социальной несправедливости, „комплекс официанта”, ощущение собственной неполноценности постоянно сопровождают героя, который хорошо вписывается в рамки маленьких людей.

В ресторане можно встретить обширную галерею персонажей происходящих из так называемых высших сословий. С ними имеет отношения главный герой, который характеризует их как людей не уважающих других, стремящихся удовлетворить только свои потребности. Скороходов даёт очень резкую оценку богачам говоря:

Стою и думаю...А-ах, сколько же вас, таких похвостов, развелось! Учили вас наукам разным? А простой науке не выучили, как об людях понимать... Отцы деньги наколачивали, щи да кашу лопали, с людьми драли, а вы на такое употребление. И всё ниспровержено! Смотрю ему в затылок и вижу настоящую ему цену⁸.

Среди всех этих лиц Скороходовым замечена ещё одна группа - группа лакеев, которые добровольно, для каких-то других целей перевоплощаются в слуг. Примером того могут служить описанная Скороходовым ситуация с Игнатием Елисеичем, который, по его словам, с Карасаева „глаз не спускает и выхватывает блюда с рук и преподносит с особым тоном”⁹. Главный герой произведения Шмелёва чётко рисует картину всех посетителей ресторана - Лукича, Карасаева - „по званию коммерции советника”¹⁰, Гуттелет, купцов из Красноярска, учителей - „народа всё капризного и раздражительного”, их поведения, привычек, метко выявляет недостатки, отсутствие человеческих чувств и человеческого достоинства. Несмотря на то, что Яков много времени проводит в присутствии этих людей они не воздействуют на него, он остаётся человеком, для которого самым важным является совесть.

⁷ Там же, с. 120.

⁸ Там же, с. 122.

⁹ Там же, с. 130.

¹⁰ Там же, с. 135.

Соблюдение Божьих законов позволяет ему быть настоящими христианином, который испытывает уважение как к ближнему, так и к себе самому и к своей жизни. Именно в благочестии, набожности заключается душевная чистота главного героя. В подтверждение этих слов стоит обратиться к эпизоду, когда Скороходов нашёл деньги, оставленные одним из купцов из Красноярска. Вначале он прячет их и решает принести домой, но потом у него появляются угрызения совести, он размышляет над сущностью своей жизни, задумывается также над вопросом не хочет ли Бог испытать силу его веры:

Значит, краденные деньги в дом тащу... Не могу идти на квартиру. Страшно себя стало. Да, что же это значит всю жизнь на смарку? А она - то моя жизнь - то каторжная, одна у меня была... Одно моё эта жизнь без соринки. Сам господь, думаю теперь на меня смотрит... И ждёт он, как я распоряжусь. Может нарочно и послал бумажки, чтобы знать как я распоряжусь...¹¹.

Шмелёв наделил своего героя особыми, отличительными чертами, которые свидетельствуют о его самобытности, способствуют совершению им жизненного подъёма. Особенно чётко можно это заметить в сопоставлении образа Скороходова его наблюдений над ресторанной жизнью, которые очень часто приобретают форму философских суждений, с остальными персонажами произведения. На первый план выдвигается существенный контраст между главным героем и окружающей средой, который заключается прежде всего в нравственных качествах Скороходова - в его доброте, честности, искренности, религиозности. Существенным является факт, что во всех драматических моментах своей жизни он ссылается на закон Божий, на Священное Писание, во всех этих моментах он чувствует присутствие божественных сил. Например, после ареста Колюшки Скороходовым дан следующий комментарий: „И Казанская при лампадке смотрела на нас, на наше житьё беспомощное...“¹². Характерным является тоже мотив, когда Колюшка убежал из под ареста и скрылся у незнакомого старика с просьбой спасти его. Тогда старик отошёл в угол, чтобы подумать, что делать. В этом углу висела „черненькая иконка“. Потом, когда Скороходов узнал об этом и приехал (время также очень характерное - Великий пост) к старику, он также обратил внимание на этот элемент: „Глянул я на уголок, а там между валенок чёрный образок висит“¹³.

---

¹¹ Там же, с. 111.

¹² Там же, с. 120.

¹³ Там же, с. 90.

Потрясающим в судьбе как Скороходова, так и его супруги является момент, в котором их сына арестовали по поводу живущих у них в квартире жильцов, которые позже оказались революционерами. Скороходов в последствии всех трагических обстоятельств окончательно признаётся в разочарованности в людях и приходит к горькому выводу:

А тогда я всё проклял, всё и доброе отношения к людям. А что люди? Скольким я послужил, и как послужил! А кто мне послужил? Много я их видел, и много пошло их мимо меня через ресторан... И без всяких последствий для меня. От господ я ничего хорошего не видал. У них конечно свои дела, но хоть бы ласковое слово когда. И изо дня в день у нас в ресторане и светло, и тепло было, и кушали под музыку (...) И я служил в тоске и под музыку. До меня ли им, что у меня в сердце и внутри. Ибо всё было у них и ни о чём им было печалиться...¹⁴.

Настоящий перелом в жизни официанта совершается в момент, когда он обращается за помощью к посетителям ресторана, однако не только не находит выхода из своей сложной ситуации, но и не находит настоящего человеческого сочувствия и понимания. Приходит также время, когда его увольняют с работы. И тогда оказалось, что все усилия Скороходова были напрасными и бесполезными. Подтверждаются его предположения, касающиеся людей. Как говорит: „нет теперь святых, которые были раньше как написано в священных книгах. Теперь пошёл народ другого фасона и больше склонен, как бы иметь в кармане лишние пять рублей...”¹⁵. В этих словах, произнесённых простым человеком, описано все общество дореволюционного времени, общество в котором совершился упадок всяких ценностей, наступил разлад идеалов, разлом душевных качеств и высших чувств. Однако появляется также оптимистический отзвук, надежда на определённые перемены, которые предсказаны словами Скороходова:

И уж потом я узнал, что есть ещё люди, которых не видно вокруг и которые проникают всё... Через собственную скорбь познал и не могу поносить, как другие. Совесть мне этого не позволяет. И нет у них ничего,, и голы они как я, если ещё не хуже... Господь всё видит и всему положит свой суд¹⁶.

---

¹⁴ Там же, с. 93.

¹⁵ Там же, с. 50.

¹⁶ Там же, с. 116.

Опять Скороходов ссылается на Божьи законы, на свою веру, в которой он находит утешение. Герой хорошо знает, что все поступки подвергнутся суду, каждый человек в момент собственной смерти будет отвечать за свои грехи только перед Богом. Душевное возрождение Скороходова, внутренняя победа является результатом его искренней религиозности, соблюдения им всех христианских правил. Это можно заметить особенно в столкновении его семейной жизни с жизнью, которая течёт в ресторанах. Скороходов является героем, который резко отличается на фоне жадной и

бесчувственной толпы. Слова Скороходова на тему „людей, которых не видно” свидетельствуют об изменениях не только на социальной и политической почвах, но и в самом герое, в его душе. В нём состоится нравственный подвиг, которого главным источником является православие. Событием, которое привело к возрождению, обновлению Скороходова была упомянутая встреча со стариком. Во время разговора в официанте дозревает какое-то чувство, которое он стал ощущать с большей напряженностью. Благодаря встречи, герой начинает понимать смысл жизни, у него появляется мысль, которая является толчком для возрождения новых сил. Маленький человек, которым является Скороходов в конце концов находит утешение не только в религии, но и в другом человеке. В диалоге со стариком звучит глубокая, универсальная правда, которая является главной темой произведения:

- Без господ не проживёшь.

А я ему говорю:

- Да и без добрых людей трудно

- Добрые - то люди имеют внутри себя силу от господ

Вот как сказал. Вот это золотое слово, которое многие не понимают и не жалеют понимать. Засмеются, если так т сказать им. И простое это слово, а не понимают (...) И вот когда осветилось для меня все. Сила от господ...

Ах как бы легко было жить, если бы все понимали это и хранили в себе.

И вот один незнакомый старичок (...) растрогал меня и вложил в меня сияние правды¹⁷.

Тема душевного возрождения человека является лейтмотивом большинства произведений И. С. Шмелёва. Его *Человек из ресторана* прекрасно изображает духовное состояние главного героя. Скороходов со своими философскими рассуждениями, наблюдениями вошёл в канон

---

¹⁷ Там же, с. 101.

маленьких людей. Его душевная победа, внутреннее возрождение является результатом глубокой любви к Богу. Жизнь мелкого официанта является свидетельством сохранения им тех нравственных качеств, которые ставят его выше остальных персонажей.

Библиография

Азадовский К. М., Бонард-Левин Г. М., *Встреча: Константин Бальмонт и Иван Шмелев: Письма К. Д. Бальмонта И. С. Шмелеву. Вступительная статья и публикация К. М. Азадовского и Г. М. Бонгард-Левина*, „Наше Наследие”, 2002, № 61.

Ильин И. А., *О тьме и просветлении. Книга художественной критики*, Мюнхен 1953.

Литература русского зарубежья. Первая волна эмиграции: 1920-1940 годы., под ред. А. И. Смирновой, Волгоград 2003.

Михайлов О., *Об Иване Шмелёве (1873-1950)*, <http://www.klassika.ru/read.html?proza/shmelev/about.txt&page=2>, 15. 09. 2010.

Шмелёв И. С., *Человек из ресторана*, Москва 2007.

Olga Letka-Spychała

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

ROLA PŁACZU W POEZJI INNY LISNIANSKIEJ NA PRZYKŁADZIE CYKLU *НА ЧЕТЫРЕ СТОРОНЫ СВЕТА* (PRÓBA KOGNITYWNEJ ANALIZY)

Слёзы - это летние дожди, проливающиеся в душу.

Альфред Остин

Poezję Inny Lisnianskiej z całą pewnością możemy określić mianem oryginalnej. W żaden sposób nie wpisuje się ona w ramy liryki postmodernistycznej, która bardzo często opiera się przede wszystkim na eksperymencie obejmującym zarówno treść, jak i środki wyrazu artystycznego. Wielu krytyków i twórców, którym dobrze znana jest poezja Lisnianskiej doszukuje się pewnych prawidłowości świadczących o kultywowaniu przez nią tradycji poetyckiej zapoczątkowanej przez Annę Achmatową oraz Marinę Cwietajewą. Stanisław Rassadin w następujący sposób scharakteryzował twórczość Lisnianskiej:

Лиснянская вознамерилась заполнить явственную пропасть между Цветаевой и Ахматовой. Цветаевка по открытости темперамента, имеющая право повторить за Цветаевой: «Я любовь узнаю по боли», Лиснянская прошла путь к Ахматовой как антиподу Марины Ивановны в отношении сдержанности в изъяснении чувств. Ушла от дисгармоничности, от безмерности к мере, к гармонии, не утратив внутреннего - до старости, до дрожи - накала¹.

Inna Lisnianska urodziła się w 1921 r. w Baku. Poetka wywodziła się z wielokulturowej rodziny. Jej matka była Ormianką, ojciec - Żydem. Warto podkreślić, iż w poezji Lisnianskiej bardzo często pojawiają się wątki autobiograficzne związane z dzieciństwem, które spędziła w Azerbejdżanie i dorosłym życiem w Rosji. W poszczególnych utworach zauważamy tę charakterystyczną obecność wielu tradycji zarówno w przypadku motywów odwołujących się do kultury materialnej, jak i duchowej. Charakterystycznym przykładem tego są następujące zbiorki wierszy: *Отражения*², będącym zapisem wspomnień

---

¹В. Огрызко, *Поэзия чрезвычайной виноватости*, „Литературная Россия”, № 27, 2007.

²И. Лиснянская, *Отражения*, „Арион”, № 1, 1998.

z dzieciństwa, w którym pojawiają się elementy typowo azerbejdżańskie jak: „лаваш” - rodzaj chleba, „тандыр” - rodzaj pieca rozpowszechniony w Azerbejdżanie służący do przygotowania jedzenia, mowa jest również o popularnych azerbejdżańskich dywanach; *Иерусалимская тетрадь*³ - poświęcony podróży poetki do Izraela, opisujący miejsca i towarzyszące temu wrażenia; *Сорок дней*⁴ - cykl w całości poświęcony pożegnaniu Siemiona Lipkina odbywającemu się zgodnie z tradycją prawosławną.

Tym, co zdecydowanie wyróżnia poetkę na tle innych twórców, jest przede wszystkim lekkość, z jaką buduje emocje. Każdy wiersz zawiera ogromną dawkę uczuć, nastrojów wzbogaconych dodatkowo o mistrzowsko skonstruowaną metaforę. Za pomocą tej figury poetyckiej Lisnianska bardzo często porusza, co prawda w sposób przenośny, zagadnienia związane z egzystencją człowieka. Liryka Lisnianskiej opatrzona jest pewnym kodem literackim znanym tylko poetce. Aby go odczytać czytelnik musi wniknąć w świat przyrody (las, drzewo, ptaki) będącą bardzo często głównym bohaterem utworów, a także środkiem, za pomocą którego wyrażane są nastroje (bardzo częstym motywem jest deszcz, który można utożsamiać ze smutkiem a także łzami, co pozwala zidentyfikować stany emocjonalne, jakie przeżywa podmiot liryczny tożsamy z osobą poetki). Aleksander Sołżenicyn w następujący sposób określił twórczość Lisnianskiej:

Всегда – напряжённое душевное чувство, а если покой (редко) – то глубинный. Ничего искусственного, никакой позы – всегда отсердечная искренность. Душа автора дрожит, а стих – в лёгком спокойном дыхании и плотен, безупречен по форме. Чувства передаёт лаконично, малыми деталями, иногда вторичными, третичными, даже исчезающими намёками, ничего прямо-грубо. Стихи всегда кратки (как это хорошо!), а в них – законченная мысль, чувство, образ, а то и афористические строчки. И за метафорами – нет никакой нарочитой погони, измышления их.

Видно, много пришлось Вам пережить, а все боли и раны преодолены неуклонной силой духа. Из «душеломного мотива» вырастает осмысление жизни не только своей, но и вселенской...

Казалось бы: после Ахматовой и Цветаевой – до чего же нелегко проложить свою самобытность в русской поэзии, придать ей красок и быть значительной, – а Вам это удалось, и видно, что не по заданной программе, а просто, само по себе, как льётся⁵.

³ И. Лиснянская, *Иерусалимская тетрадь*, „Арион”, № 2, 2003.

⁴ И. Лиснянская, *Сорок дней*, „Знамя”, № 9, 2003.

⁵ Сyt. za: A. Sołżenicyn, <http://books.vremya.ru/authors/1048-lisnyanskaya.html>, 10.02.2011.

W biografii Lisnianskiej (obok przyjaciół, Marii Pietrowych i Arsenija Tarkowskiego) szczególne miejsce zajmuje wspomniany już Siemion Lipkin - poeta, tłumacz, prozaik, z którym była związana przez 17 lat. Lipkin był dla Lisnianskiej nie tylko towarzyszem życia, ale również nauczycielem, mistrzem, stanowił obiekt pewnego kultu. Świadczą o tym utwory Lisnianskiej, w których poetkę symbolizuje postać mądrego króla Salomona (*Я - твоя Сула-мифь, мой старый царь Соломон*⁶), czy też mowa jest o nim jak o Bogu: „В оглашённую жизнь мою / Ты вошёл, словно царь и бог”⁷. Ogromną traumą dla autorki była śmierć Lipkina w 2003 r., który zmarł w ich wspólnym domu w Pieriedietkinie. Od 2003 r. zauważa się w poezji Lisnianskiej obecność innej tematyki - bo związanej z przemijaniem, pragnieniem bądź przecuciem własnej śmierci, a także niemożnością pogodzenia się ze stratą. Cały szereg wierszy powstałych zaraz po śmierci Lipkina przepętniony jest bólem, jednak nie wykrzyczanym lecz przeżywanym z godnością, w zaciszu własnego domu. W wierszu z 2003 r. poetka w sposób spokojny, stonowany składa obietnicę mężowi:

Я оплачу тебя под напев былинный,
Под горчайший напев, но славный,
Я оплачу тебя, как Христа Магдалина
И как Игоря Ярославна⁸.

Lisnianska postępuje się tu symboliką płaczu odwołując się zarówno do treści biblijnych (odwołania do Marii Magdaleny optakującej Jezusa Chrystusa), jak i historyczno-literackich (płacz Jarostawny).

Kontynuację wspomnianej tematyki stanowi cykl czternastu wierszy napisanych w 2006 r. zatytułowany *На четыре стороны света*, który posłużył za materiał do kognitywnej interpretacji. Głównym celem badań jest określenie roli jaką wypełnia płacz w utworze Lisnianskiej.

Analizę rozpoczniemy od próby całościowej obserwacji pola widzenia, co w terminologii kognitywnej oznacza skanowanie holistyczne (gdy wszystkie cechy uznawane za istotne postrzegane są równocześnie). Jak już wspomniano, cykl składa się z czternastu ponumerowanych utworów, scalonych za pomocą schematu wyobraźniowego - prostej struktury nieustannie powracającej w codziennym, fizycznym doświadczeniu oraz różnych orientacjach i relacjach (Johnson)⁹ - jakim jest płacz. Lisnianska dokonała niezwykle ciekawego zabiegu, otóż posłużyła się charakterystycznym staroruskim gatunkiem poezji ludo-

⁶ Utwór pochodzi ze zbioru *Иерусалимская тетрадь*.

⁷ И. Лиснянская, *Сорок дней*, op.cit.

⁸ Ibidem.

wej (плач), za pomocą którego wyrażano żal i optakiwano śmierć bliskiej osoby. Płacz w przypadku omawianego cyklu jest nie tylko środkiem wyrazu, staje się dominantą kompozycyjną - formalną cechą tekstu, na jakiej oparty jest cały cykl.

Nie bez znaczenia również pozostaje sam tytuł *На четыре стороны света* posiadający symboliczny wydźwięk. Cztery strony świata według indyjskich wierzeń wyznaczały pewne centrum, ponadto za ich odzwierciedlenie uważano krzyż, który zajmuje w tradycji chrześcijańskiej miejsce szczególne. Z perspektywy kognitywnej poprzez cztery strony świata wyznaczona zostaje przestrzeń mentalna utworu rozciągającą się wertykalnie - z północy na południe i horyzontalnie - ze wschodu na zachód (nie zostają tu określone granice, a więc możemy stwierdzić, że u Lisnianskiej przestrzeń rozciąga się w nieskończoność), co sprzyja określeniu kierunku mentalnego skanowania (w dół, w górę, w lewo, w prawo), czyli kolejności i trybu przedstawiania postrzeganych elementów.

Przyjrzyjmy się teraz konceptualizacji przestrzeni w utworze dokonując tym razem skanowania sekwencyjnego mającego na celu „kolejne postrzeganie poszczególnych elementów części składowych scen oraz cech obiektów”¹⁰. W ramie oglądu, a więc aktywnym polu widzenia jawi się bliska, wertykalna perspektywa, której granicę wyznaczają niebo, a wraz z nim zjawiska jak grom, błyskawice (u Lisnianskiej funkcjonują jako żywe organizmy) oraz ziemia (trawa, w której bohaterka liryczna chowa zaptakaną twarz): „Вот я и плачу, в травы лицо упрятав/Чтобы никто не засек моих заплачек”¹¹. Pojawiający się element, jakim jest „заплачка” jest terminem etnologicznym oznaczającym pieśń ludową wykonywaną podczas optakiwania zmarłego. Wykorzystanie właśnie takiego motywu zbliża utwór Lisnianskiej do tradycji ludowej, dzięki czemu ramy kontekstowe zostają rozszerzone na inne obszary.

Warto również zwrócić uwagę na stałe elementy kompozycyjne budujące strukturę utworu. Lisnianska przede wszystkim postępuje się inwersją, co sprawia wrażenie, iż jej liryczny monolog jest prowadzony przez „ściśnięte gardło”, jakby szloch przerywał ciągłość wypowiedzianych słów. Ponadto w każdej z czternastu części odnajdujemy czterokrotnie powtórzenie słowa „ой”, co wzmaga ekspresyjność wypowiedzi i przybliża ją do kategorii lamentu, np.:

⁹ Cyt. za: O. Jakel, *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu. Kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*, przekł. M. Banaś, B. Drag, Kraków 2003, s. 32.

¹⁰ Cyt. za: E. Tabakowska, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, przeł. A. Pokoj-ska, Kraków 2001, s. 52.

¹¹ И. Лиснянская, *На четыре стороны света*, „Новый мир”, № 10, 2006.

Ой, неужели я плачу круглыми сутками
По прошлогоднему снегу слепыми текстами
Здесь, где стоят одуванчики с незабудками
Возле кюветов, как женихи с невестами.
Скоро мужи поседуют, а жёны скукожатся.
Всякое прошлое будущего уверенней.
Ой, как натянута времени тонкая кожа:
Лучник пронзит – и весь воздух выйдет из времени¹².

Jak już wspomniano, charakterystyczną cechą poezji Lisnianskiej jest doskonale operowanie metaforą - tropem poetyckim, który już w czasach starożytnych był przedmiotem filozoficznych rozważań. Arystoteles w swoim dziele zatytułowanym *Poetyka*, zdefiniował ją w następujący sposób:

Metafora jest to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii¹³.

W dzisiejszych czasach wiadomo już, iż ta teoria jest nieco niekompletna i wymaga pewnego doprecyzowania. Nowe „możliwości” metaforycznych projekcji odkryła poetyka kognitywna, w tym kognitywna teoria metafory stworzona przez George’a Lakoffa i Marka Johnsona. W swojej pracy pt. *Metafory w naszym życiu* określili oni istotę metafor pojęciowych, które powstają na skutek „systematycznego powiązania dwóch istniejących domen, z których jedna (X) funkcjonuje jako domena docelowa, zaś druga (Y) jako domena źródłowa metaforycznego rzutowania”¹⁴. Lakoff i Johnson podkreślał również znaczenie metafory uważając, iż „bez metafory pojęciowej nie można by sformułować szerokiej gamy uogólnień”¹⁵.

W cytowanym powyżej fragmencie utworu Lisnianskiej mamy do czynienia z metaforą ewokacyjną, gdzie nośnik „слепыми текстами” jest zwerbalizowany, a temat domniemany. Należy podkreślić, iż istotną rolę w danej strukturze odgrywa forma osobowa czasownika - „плачу”, dzięki której możemy zidentyfikować osobę mówiącą w utworze. Biorąc pod uwagę występujący w charakterze elementu scenerii śnieg możemy przypuszczać, iż niesie on w sobie pewną wskazówkę (warto dodać, iż zima, śnieg są częstym motywem występującym w utworach poetki). Może być on związany z przykrym w życiu Lisnian-

---

¹²Ibidem.

¹³Cyt. za O. Jakel, op. cit, s. 56.

¹⁴G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. i wstępem opatrzył T. P. Krzeszowski, Warszawa 1980, s. 52.

¹⁵Ibidem.

skiej wydarzeniem, kiedy to znalazła Lipkina przed gankiem domu w Pieriedielkinie martwego, leżącego twarzą w śniegu.

Uwagę czytelnika przykuwa również wspomniana metafora - „плачу слепыми текстами”, która składa się z dwóch metaforyzujących komponentów. Pierwszy z nich zawiera orzeczenie, co sprawia, iż metaforę możemy uznać za „dynamiczną”, gdyż nosi w sobie znamiona pewnej czynności, drugi - „слепые тексты”, za „statyczną”, gdyż składa się z przymiotnika i rzeczownika użytego w formie narzędnika. Metaforę „ślepych tekstów” można rozpatrywać w kategoriach rezultatów pracy twórczej, jakimi są wiersze poetki, których odbiorca jest nieznan. Lisnianska nie jest w stanie określić, do jakiego czytelnika trafią i dlatego być może nazywa je ślepymi.

Model poznawczy - nieustający płacz oraz przymiotnik „ślepy” posiadają jedną wspólną bazę, jakim jest zmysł wzroku, postrzegania. To dzięki niemu jesteśmy zdolni do odbierania i analizowania bodźców płynących prosto ze świata zewnętrznego i potrafimy na nie reagować. Biorąc pod uwagę wszystkie te i wcześniejsze założenia możemy spróbować wyodrębnić metafory pojęciowe występujące w niniejszym fragmencie. Pierwszą z nich jest metafora ПЛАЗЬ ТО ПРОЦЕС ТВОРЧЫЙ, gdzie domeną źródłową jest ПЛАЗЬ a docelową ПРОЦЕС ТВОРЧЫЙ oraz ЛЪЗЬ ТО ШЛЕПЕ ТЕКСТЫ. Metafory pojęciowe w danym fragmencie mają „w domyśle” być skupione wokół obszaru pewnego działania prowadzącego do uzyskania określonych wyników. Wiersze są „produktem końcowym” procesu twórczego, któremu poddaje się autorka, natomiast płacz i łzy mają za zadanie przynieść ukojenie.

W wierszu Lisnianskiej odnosi się wrażenie wszechobecnego i wszechogarniającego lamentu. Bohaterka liryczna, podobnie jak sama autorka, czuje się nieszczęśliwa. Gdy mówi: „В горестях жизни своей и чужой утопла”¹⁶, „Славить как редкого гостя земное счастье”¹⁷, opłakuje nie tylko swoją osobistą stratę, ale również płacze nad całym światem, a wraz z nią płaczą również przedmioty użytku domowego: „Мутной слезою плачет и лампа настольная, /Ой, неужель засорились и света источники?”¹⁸.

Nieszczęście wydaje się być trwale wpisane w egzystencję bohaterki lirycznej, która stwierdza, iż niczego więcej nie potrafi jak tylko ronić łzy:

Будет мне плакать, будто занятый прочих
Нет у меня и нету иных умений.
Ой, помоги мне из слёз выбраться, Отче,
Чтобы увидеть Светлое Воскресенье.

¹⁶ И. Лиснянская, *На четыре...*, op. cit.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

В горестях жизни своей и чужой утопла,
Слёзная соль соли морской поедче¹⁹.

W przezwyciężeniu bólu ma pomoc wiara, o czym świadczy kierowany zwrot do Boga, który staje się prywatną intencją, modlitwą bohaterki: „Ой, помоги мне из слёз выбраться, Отче...”²⁰. Poetka tak silnie „utkwiała” w nie-szczęściu, iż nie jest w stanie sama poradzić sobie z sytuacją. Dokonuje nawet wartościowania zestawiając ze sobą dwie domeny - sól morską oraz łzy, które według niej są bardziej słone niż morska woda. Świadczy to o sile i natężeniu emocji, jakie przeżywa poetka w momencie tworzenia utworu.

Plastyczna i bardzo wyczerpująca projekcja została skonstruowana w następnej strofie będącej „odstoną” kolejnego stadium cierpienia. Poprzez nagromadzenie przymiotników możemy dokładnie określić jego skalę, tym bardziej, iż są one użyte w stopniu wyższym, a więc cierpienie ulega intensyfikacji:

Ой, далеко до меня иве плакучей!
Слёзы мои, как небесные хляби, разверсты, —
И вертикальней дождей и морей зыбучей,
Ниже болота и выше сдобного теста,
Неисчислимей песков и приморской гальки
Да и покрепче осколков слонового бивня.
Плачу я в рукава, в подола и в сандальки
И не могу отказать от этого ливня, —
Да освежит он память о старых ранах,
Что мы наносим сами себе веками,
Да растолкает серу в ушных мембранах
И растолкует, что душу не мерят вершками²¹.

Zanim jednak przejdziemy do analizy poszczególnych wyrazów, tworzących całościową wizję bólu warto zwrócić uwagę na charakterystyczne porównanie występujące w utworze - „Слёзы мои, как небесные хляби, разверсты...”²². Stykamy się tutaj ze związkiem frazeologicznym „Разверзлись хляби небесные”, co w tłumaczeniu na język polski znaczy „Otworzyły się upusty niebieskie”²³ - mającym swoje korzenie w *Biblii*. W utworze Lisnianskiej został on nieco sparafrazowany, gdyż miejsce upustów niebieskich zajmują łzy.

---

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ W *Księdze Rodzaju* czytamy: „Przerwały się wszystkie źródła wielkiej otchłani i otworzyły się upusty niebieskie”, co zapowiadało nadchodzący potop.

Według *Большого толково-фразеологического словаря Михельсона* fraza ta związana jest z niezwykle obfitym deszczem podczas potopu²⁴.

Uwzględniając kognitywną teorię metafory możemy mówić o swoistym przeniesieniu właściwości jednej domeny na drugą, innymi słowy mówiąc o pojęciowo-metaforycznych rzutowaniach między nimi. W związku z tym wyłoniona zostaje konstrukcja - metafora pojęciowa ŁZY TO DESZCZ, która w niezwykle logiczny sposób koresponduje z drugą strofą wiersza, w której czytamy:

В землю уткнулись слёзы моих заплачек, —
Им одуванчик — солнце и полотенце²⁵.

Wyłoniona metafora pojęciowa pełni w utworze dwie niezwykle ważne funkcje. Za jej pomocą możemy określić zarówno kierunek mentalnego skanowania (z góry na dół), jak również pozycję, jaką zajmuje bohater znajdujący się gdzieś „na górze”, w nieokreślonej przestrzeni (świadczy o tym przede wszystkim kierunek „spadania” kropli deszczu, którego schemat tkwi w naszym umyśle, podobnie jest ze łzami utożsamianymi z deszczem). Zestawienie łez z elementami przyrody zbudowane jest na zasadzie wyliczanki: „вертикальней”, „зыбучей”, „ниже”, „выше”, „неисчислимей”, która nie określa precyzyjnie właściwości płaczu, ale stara się je uwypuklić poprzez porównanie z określonymi cechami charakterystycznymi dla innych obiektów (morze, piasek, błoto).

Łzy u Lisnianskiej pozostają w pewnej korelacji z pamięcią, gdyż służą jej „odświeżeniu”, jak mówi poetka: „Да освежит он память о старых ранах, / Что мы наносим сами себе веками”²⁶. Powstaje tutaj szczególna zależność pomiędzy deszczem oczyszczającym powietrze a deszczem obejmującym kategorię pamięci.

Kontynuując swój lament Lisnianska posuwa się dalej porównując łzy do kurzu deprecjonując przez to ich znaczenie:

Ой, для чего из глаз выношу я слёзы,
Будто бы сор из избы, давно не метённой,
Или из ящика сумеречные прогнозы
Метеоролог с мимикою смущённой²⁷.

²⁴ *Большой толково-фразеологический словарь Михельсона*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_old/10148, 14.02.2011.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

W omawianym utworze na skutek transferu mentalnego, tj. celowego przeniesienia czy też przemieszczania perspektyw²⁸, wydarzenia dziejące się w te-
rażniejszości zostają przeniesione do przestrzeni historycznej, przez co ramy
kontekstowe ulegają rozszerzeniu. Zmienia się również miejsce, z którego
podmiot liryczny dokonuje oglądu. Rola jaką pełni podmiot liryczny nie jest
skonkretyzowana, gdyż wydaje się, iż zajmuje stanowisko i obserwatora
i uczestnika wydarzeń (czasownik „вижу” świadczy o tym, iż akcja przebiega
na oczach podmiotu lirycznego):

Издали вижу: мой муж, мой Игорь, повержен,
Ой, без него возвращается с сечи дружина!
Рядом была бы, рану б его зашила,
Дырку в груди залатала б собственной кожей,
Сердце б свое князю пересадила,
Кровь моя той же группы, да и моложе.
Это вчера или вечность тому стряслось?²⁹.

Przytoczony cytat jest nawiązaniem do staroruskiego zabytku piśmienni-
czego *Słowo o wyprawie Igora*, zwłaszcza do jego najbardziej poetyckiego
fragmentu zatytułowanego *Плacz Jarostawny*. Odwołanie do postaci Jarostawny
służy przede wszystkim zaprezentowaniu wzorca wiernej żony, w którą niepo-
strzeżenie wciela się bohaterka Lisnianskiej. Poetka utożsamia swoje cierpienie
z cierpieniem żony księcia Igora, jednak nie dokonuje jego wartościowania.
Podobnie jak Jarostawna bohaterka silnie przeżywa nieobecność ukochanego.
Cierpienie potęguje fakt, iż w utworze staroruskim wiemy, iż Igor żyje, bo
trafił do niewoli, u Lisnianskiej za pomocą figury, jaką jest mogiła (której bo-
haterka liryczna nie widzi) nasuwają się asocjacje ze śmiercią:

Ой, я не вижу его могилы с зубчатой кровли,
Ой, может, вся вселенная стала пухом?
Плачут над кровлей звезды княжеской кровью,
По небу месяц плывет...³⁰.

Podobnie jak w *Słowie o wyprawie Igora* przyroda u Lisnianskiej odgrywa
istotną rolę, gdyż współtowarzyszy bohaterom, jest uczestnikiem wydarzeń,
daje znaki, jest nie tylko tłem, ale również elementem pierwszoplanowym.

---

²⁸ Zob.: D. Korwin-Piotrowska, *Powiedzieć świat. Kognitywna analiza tekstów literackich*, Kra-
ków 2006, s. 39.

²⁹ И. Лиснянская, *На четыре...*, op. cit.

³⁰ И. Лиснянская, *На четыре...*, op. cit.

W wierszu Lisnianskiej wchodzi ona w zakres metafory, w której mieści się również schemat łez. Antropomorfizacja - płaczące krwią księżęcą gwiazdy - sprawia, iż cała projekcja staje się bardziej dramatyczna. Dramatyczność ta zostaje podkreślona poprzez wprowadzenie obrazu krwi należącej do księcia. Śmierć księcia zaprezentowana u Lisnianskiej wywarła wpływ zarówno na życie bohaterki lirycznej jak i na naturę, którą jak już wcześniej wspomniano, postrzega i czuje jak żywa istota.

Chmury, gwiazdy, deszcz są wyznacznikiem perspektywy wertykalnej, mieszczą się one w jednym głównym schemacie, jakim jest niebo - przestrzeń nieobjęta, nie posiadająca wyznaczonych granic. Wydaje się, iż poetka utożsamia się z tą częścią kosmosu. W poniżej cytowanym fragmencie możemy wyodrębnić metafory pojęciowe ŁZY TO ULEWA oraz OCZY TO CHMURY, które łączą ze sobą domeny związane zarówno ze zmysłem wzroku, jak i ze wspomnianym już niebem:

Ой, мои слёзы-ливни, глаза мои тучи,
 Как ни рядите, пьяно или тверёзо,
 Вам не избегнуть истины неминучей —
 Скоро вы станете инеем и морозом³¹.

Płacz (łzy) pełni w utworze Lisnianskiej rolę pewnego generatora, ponieważ jest nie tylko odpowiedzialny za wyrażanie - „generowanie” pewnych stanów emocjonalnych, ale również staje się charakterystycznym elementem kompozycyjnym. Nie bez znaczenia pozostaje także odwołanie do najbardziej charakterystycznego płaczu w rosyjskiej literaturze, jakim jest płacz Jarosławny, za pomocą którego autorka obrazuje swoje własne cierpienie. Płacz zajmuje także ważne miejsce w przestrzeni mentalnej całego utworu ponieważ obejmuje swym zasięgiem cztery strony świata „Плачу на все четыре стороны света” tak jakby Lisnianska chciała nasycić nim cały kosmos: „Ой, запускаю слёзы во все пределы”³².

Próba kognitywnej analizy cyklu pozwoliła przyjrzeć się metaforze z nieco innej perspektywy, bo w odniesieniu do ludzkiego poznania. Metafora, która przez kognitywistów przestała być traktowana jedynie jako ornament stylistyczny utworu literackiego jest w cyklu Lisnianskiej prezentacją sposobu postrzegania świata przez samą poetkę. Ogromny wpływ na to miały tragiczne wydarzenia w jej życiu, które stały się impulsem do stworzenia cyklu, a wraz z nim zaskakujących personifikacji i antropomorfizacji, których „główną bazą”

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

stały się łzy i płacz. Jak wcześniej wspomniano, owe schematy wyobrazeniowe (płacz, łzy) u Lisnianskiej służą nie tylko uzewnętrznianiu emocji, odzwierciedleniu smutku i cierpienia. Pełnią one ważną funkcję zarówno w warstwie kompozycyjnej (posłużenie się charakterystycznym gatunkiem poezji ludowej), jak i stylistycznej (to płacz jest główną domeną metafor pojęciowych).

Bibliografia

Jakel O., *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu. Kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*, przekł. M. Banaś, B. Drąg, Kraków 2003.

Korwin-Piotrowska D., *Powiedzieć świat. Kognitywna analiza tekstów literackich*, Kraków 2006.

Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, przekł. i wstępem opatrzył T. P. Krzeszowski, Warszawa 1980.

Лиснянская И., *Иерусалимская тетрадь*, „Арион”, № 2, 2003.

Лиснянская И., *На четыре стороны света*, „Новый мир”, № 10, 2006.

Лиснянская И., *Отражения*, „Арион”, № 1, 1998.

Лиснянская И., *Сорок дней*, „Знамя”, № 9, 2003.

Огрызко В., *Поэзия чрезвычайной виноватости*, „Литературная Россия” № 27, 2007.

Tabakowska E., *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, przekł. A. Pokojska, Kraków 2001.

Большой толково-фразеологический словарь Михельсона, http://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_old/10148, 14.02.2011.

Sołżenicyn A., <http://books.vremya.ru/authors/1048-lisnyanskaya.html>, 10.02.2011.

